

I. Költők egymás közt

Az 1850-es évek elején újjáalakult irodalmi élet vitákkal, ellentétekkel terhes. Különböző generációk, világképek, ízlésvilágok fordulnak egymással szembe és ekkor, ezekben a vitákban nemcsak különböző érdekek ütközése, hanem egy még körvonalazatlan, szokatlan hang, egy újabb irodalmi kánon kiépítése is kezdődik. A költészet – hol rájátszva a korábbi korok eszményeire, hol elutasítva azokat – új szemléletet és látásmódot kívánt. Mára úgy tűnik, költészettörténeti válsághangulatról számolnak be a stílust, hangot megújítani készülő próbálkozások. Korábban már jól bevált témák, érzések, megszólalásmódok váltak üressé és folytathatatlanná, a szokatlannak tűnő új témák, új hangok pedig még megszólaltatásra vártak. Különlegessé teszi a szituációt, hogy a viták, vagyis az új megszólalásmódok keresése közben kialakult esztétikai ellenszenvek és rokonszenvek kinyilvánítása rejtetten történt, a nyilvánosság csak alig érzékelhetett belőle valamit. A költők egymás közt folytatott polémiai ugyanis versben, alig érthető utalásokkal nehezített folyóirat-közleményekben, és leginkább magánlevelekben jelentkeztek. A hadállások kiépítését csak nagy ritkán kísérte az egyértelmű esztétikai ítélet, a kritika kinyilvánítása, sokkal inkább a személyes, személyeskedő hang vált jellemzővé. A bírálat gyakran a generációs különbség hangoztatásának keretei között jelent meg, a nemzedéki ellentét látszatát öltve magára.

A líratörténeti helyzetet jól illusztrálja a Hölgyfutárban megjelent néhány vers. Az egyik a szerzőt G. F. betűjellel jelöli¹ és az 1850. március 15-én megjelent, 62. számban található *Rab a költő...* címmel, amelyben a megszólaló tizenegy versszakban kesereg a költői hivatást megnehezítő körülmények miatt. A vers keretes szerkezetű, az első és az utolsó refrénszerű zárlatában a beszélő költői tevékenységének felszámolására irányuló szándékát fejezi ki („Eldobom Lyrám, / Költő nem leszek”). A nyolcadik versszaktól kezdve avat be dilemmáiba, jelezve a korszakban a hagyományos témák ellehetetlenülését: „Zengjem, mit lehet? a bort s szerelmet? / S közelgő tavasz virányait? / A férfi erőt, a nő kellemet, / A nagy természet dicső bájait? / Patak csörgését, / Csattogány dalát; / Tarka pillangót, / Az ég harmatát. // A nagy természet isten remekje, / Egy örökké nagyszerű poesis; / És a lángész tönkre semmisülne, / Hogyha zengené ezerszer is. – /

* A 2002. június 5-én az MTA Irodalomtudományi Intézetében megbeszélte dolgozatnak a Bolyai-ösztöndíj időszaka alatt kibővített és kiegészített változata.

¹ Lehetséges, hogy a betűk Gánóczy Flóris személyét rejtik.

Bort a Fóti dal, / Láng szerelmeket, / Himfi monda már / Szebbnél szebbeket. // Mit szabadna, nincs erőm leírni”.

Az itt megfogalmazott problémát előlegezi egy másik vers is, jelezve, hogy nem egyedi érzés, hanem inkább a kor által diktált közizlés fejeződik ki a „letésem a lantot” gondolatai mögött. Ez szintén a Hölgyfutárban (1849. december 21., 33. sz.), a nyitó oldalon jelent meg. A *Hontalan dala* című, Csurgay szerzői névvel² jelzett költemény a megszkott lírai témák (forradalmi, szerelmi költészet, bordal, hazafias téma) kimerülésének érzetét³ és a „mégis dalra vágyik / Érzetem belül” ellentétét szembesíti egymással.

Két irányból is érkeztek ösztönzések a költői hang megújítására. A Petőfi halálával kimerült és Arany által a későbbiekben leginkább az *Irányokban* diagnosztizált hangvétel, valamint az almanach-líra sablonossá válása, a korábban kedvelt verstárgyak epigontémává süllyedése kiegészült a súlyosabb, a hazafias témáknak a cenzúra miatti lehetetlenné válásával.⁴ A politikai szituáció viszont a magyar nyelvű költészet akarásával erősítette fel a krízistudatot. Ellentét alakult ki tehát, mivel a korábbi versírási gyakorlat megtorpan, a téma és a megszólalásmód az újabb lehetőségeket kereste, az érlelődés lassabb és ritkább versihlető fázisába jutott, ugyanakkor a történelmi helyzet a magyar nyelvű költészet gyakorlásától a nemzet melletti állásfoglalás szerepét, a vers tömegtermelését várta el. A magyar nyelvű költészet „akarása” a Bach-rendszerben a magyar lét védelmét jelentette. Arany is ezért talált a kezdő költők verselési kezdetlegességére mentséget. Ahogy 1867-ben az összes költemények *Elegyes költői darabok* című hatodik kötetének előszavában visszaemlékezik, „Megszántam szegényeket, hisz magyarul döngicséltek!”⁵ Vajda János is hasonlóan nyilatkozott az 1850-es évek elején kialakult közfelfogást illetően: „Voltak évek, melyekben a haza ifja, örege úgy neki esett a versírásnak és pedig hazafiságból, mintha azt hitte volna, hogy versekkel meg lehet menteni a hazát!”⁶ Ez a vélemény hangzik el az *Egy magyar nábobban* is, amelynek irányregényszerű szövegeképzése megengedi, hogy Wesselényi és Széchenyi párbeszédét a regény megjelenésének (1853) idejére vonatkoztathassuk, ahogy a kritikai kiadás jegyzete is megfigyeli („Hát a magyarnak, mint a vénasszonynak, csak a nyelvében van már minden büszkesége, s nem áll előttünk egyéb tér, mint a versírás és a könyvnyomtatás, melyen nagygyá lehet lenni?

² SZINNYEINÉL (*Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., 1893, 449) csak két Csurgay nevű és ekkoriban élő író – lelkész apa és orvos fia – található. Valószínűleg a fiú, Csurgay József a szerző, akinek ugyan Szinnyei versírói próbálkozását nem említi, kora alapján mégis lehetséges, hogy ebben az időben verseket is publikált.

³ „Zengjenek, ha tetszik, / Harcfiak csatát, / Harcfi zengje társa / Villogó vasát. / Nem riaszt fel engem / Semmi harcmoraj, / Nem heviti keblem / Dalra szablyazaj. / Vagy szerelmi dalra / Gyuljon e kebel, / Mellyet annyi költő / Nyögve énekel? / Más ha néki tetszik, / Nyögje el dalát, – / Én nem érzem Amor / Vérező nyilát. / Vagy Tokaj szűröttét / Zengje el hurom, / Bor hevitse keblem / S pezsgő billikom? / Szomjam az mi hűti, / Sziklatőben forr, / Nem Tokaj szűrötte / S Rust növelte bor. / Zengjen ajkaimról / Honszerelem dala? / Óh, hisz e kebelnek / Honja elhala.”

⁴ Szilágyi Sándor számolt be Gyulainak az előbbiekhöz hasonló verse („Ostromállapotban élünk, / Mit írjak hát, ugyan mit? / Szabadságról és hazáról / Hegedült már szent Dávid”) egy sorának a cenzúra miatti átfogalmazásáról (SZILÁGYI Sándor, *Rajzok a forradalom utáni időkből*, Bp., 1876, 109).

⁵ *AJÖM*, I, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, 402 (kiemelés az eredetiben).

⁶ VAJDA János, *Irányszemek = VJÖM*, VI, *Politikai röpiratok*, s. a. r. MIKLÓSSY János, Bp., 1970, 199.

[...] – Barátom, nagy hősök, nagy státusférfiak csak ott születnek, hol a nagy költők, s egy nép halálbizonyítványa az, ha költői elnémultak, s egy letargiában fekvő nemzet új életének hangja az, ha költői szólni kezdtek”⁷). A regény szereplői által kifejtett vélemény ez esetben, úgy látszik, egybeeshetett az életrajzi szerző véleményével. Jókai lapszerkesztő elveit az 1850-es évek elején Arany abban látta, hogy „tücsköt-bogarat, akármit csak sok legyen! mert irodalmunknak extensiv terjedésre van szüksége”.⁸ „Míg irodalmunk van, élünk” – így kezdődik egy kritika Szelestey *Kemenesi cimbalom* című kötetéről, összefoglalva és jelezve ezt a megbocsátóbb kritikai irányt.⁹

Egy másik, ezzel ellenkező vélemény is kialakult azonban, amely a szokottnál is élesebb hangra ösztönözte a nemzeti érzelmektől hajtott fűzfapoéták ellen fellépő kritikusokat. Gyulai például így mentegeti vitriolos hangját, amellyel a Hölgyfutár költőit minősíti: „Más jobb időben nem így szólanánk, s egy mulatságos humoreszket kerekítenénk ki az egészből [...]. De most mindez nem épen nevetni való. Nem elég, hogy a balkörülmények irodalmunkat külső viszonyaiban majd nem a múlt századig lökték vissza: ügyekezünk azt belsőleg is egész odaig vinni. Nem elég, hogy a közönség részvétele olly csekély: adjunk okot a részvétlenség jogos igazolására. Nem elég, hogy a szegény ember, bár hová tekint, kevés örömet találhat: üzzük ki az irodalom csarnokaiból is, midőn ott pihenni akar és örülni óhajt”.¹⁰ Mindkét vélemény az irodalmat a nemzeti lét letéteményesének tekintti, csak hogy az egyik már létében is a nemzeti lét deklarálását látja benne, ezért a minőséget a mennyiség mögé helyezi. A másik, a Gyulai soraival szemléltetett, és úgy tűnik, hogy a bírálatokat író kritikusok tevékenysége ellenére is kisebbségben maradó elképzelés viszont a pusztá fenn-tartással meg nem elégedve, minőségi igényel is fellép.

Arany mind a két véleményt magáévá tette. Nyilvánosságra hozva azonban csak az első, a minőségre szemet hunyó véleményét hangoztatta, valószínűleg a nemzeti összefogás érdekében. Nem nyilvánosságra szánt levelében, amelyet szándékától függetlenül Gyulai mégis nyilvánosságra hozott, azonban ennél határozottabb – a minőségre is figyelő – véleményt formált. Majd a hatvanas években írt kritikáiban lépett fel a fűzfapoéták ellen, akkor azonban – eltávolodva az ötvenes évek elejének ellentmondásokkal teli légkörétől – már indulatoktól mentesen, poétikailag érvelve fejt ki véleményét. Korábban viszont nyilvánosságra szánva csak verses formájú műveiben jelenik meg ez a polémikus él. *Vojtina levelei öccséhez, Év kezdetén, Lisznyai Kálmánnak, Poétai recept, A sárkány*: azok a versei, amelyekből kiderülhettek a kortársak számára Arany fenntartásai a korabeli költői gyakorlattal szemben. Ezek közül azonban három álnéven,¹¹ egy

⁷ JÓKAI Mór, *Egy magyar nábob*, s. a. r. SZEKERES László, I, Bp., 1962, 61.

⁸ Arany János levele Ercsey Sándornak, 1853. márc. 2. = *AJÖM*, XVI, *Levelezés*, II, s. a. r. SÁFRÁN György, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1982, 181.

⁹ Sz., *Kemenesi cimbalom*, Budapesti Viszhang, 1852. nov. 14., 541.

¹⁰ GYULAI Pál, *A Hölgyfutár poétái*, Pesti Röpívek, 1850. dec. 1., 9. sz., 285 (kötetben: GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Bp., 1961, 162).

¹¹ A *Vojtina* első levele „közli A... J.”, a második levele „közli A...y J...-”, az *Év kezdetén* Arianus, a *Poétai recept* Sol aláírással jelent meg először. Második kiadásukban, az 1856-os *Kisebb költemények* között már egyértelműen Arany János tekinthető e művek – a kortársak számára is egyértelműen megjelölt – szerzőjének.

pedig Arany halála után jelent csak meg. Verses formában pedig a kritika amúgy is könnyen elveszti személyre szabott élet, ha nem szerepel név szerinti megnevezés benne, s csak az irodalmi életben járatos bennfentesek számára tűnik fel a célzás. A javító szándék nem a megosztás, hanem az összetartozás belső beszédeként válik érthetővé. Arról sem lehet elfeledkezni, hogy a szatirikus pastiche,¹² a paródia nagy hagyományokkal rendelkező műfajának tradíciója könnyen szerepjátékká, egy költői sablonnal üzőt játékká rendezheti át még a konkrétan tűnő célzást is. Ilyen formában elsősorban műfaji kellékként válik a bírálat értelmezhetővé.

A költészeti vákuumhelyzet nemcsak a korszak másodvonalának költőit érintette: a kor vezető lírikusai is a régi hang folytathatatlanságának érzetével küszködtek, de a rutin és a biztosabb, kialakultabb ízlésvilág megóvta őket a még körvonalazatlan, a még kialakulatlan formával, biztos versépítő helyzettel nem társuló témák, érzések és kifejezőeszközök káoszától. Arany például a parodisztikus, szatirikus hangot megütő verseiben próbálja ki az újabb költői eszközöket. Vojtina második levelében (138–147. sor) az enjambement-t figurazza ki, tehát egy régóta ismert, de csak később elfogadott – mondhatni később kanonizált –, modern költői eszközt gúnyol ki, költészettechnikailag konzervatív álláspontot tartva fenn. A *Poétai recept*ben is ez látható. Itt a vers beszélője a színesztézia néven elhíresült költői eszközt teszi gúny tárgyává („Adj hozzá, ha tetszik, mintegy fölöslegül, / Holdsugárt, amelynek illatja hegedül”), amely csak a gúnyos kontextus miatt tekinthető eltérőnek a baudelaire-i „egymásba csendül a szín és a hang s az illat” sorától. Vagyis Arany az ilyen jellegű verseiben, mintha – mai szóval – tesztelné a még szokatlan költői eljárásokat, de úgy, hogy nem vállalja el sajátjaként. Nem megy bele abba a csapdába, amelybe Lisznai olyan könnyen belesétált, hogy kellő gyakorlat, tehetség és megfontolás nélkül, még éretlenül kezdje a költői stílust megújítani. Arany ugyanis kioktató tónusban, szatirizálva, ezáltal elidegenítve, de lényegében mégiscsak szoktatva magát és az olvasóközönséget az új hanghoz, kipróbálja azokat a költői eszközöket, amelyeket az európai irodalom is ekkoriban kezd észrevenni és egy újabb líra-szemlélet számára kiaknázni.

A hagyományosan adott költői témák – a haza, a szerelem, a bor – „kimerülése” a korszakban a költői kísérletezés melegegyévé vált. Új tárgy, új hang keresésének a kényszerét váltotta ki. A megszokott témák feleslegességének és lehetetlenségének, epigon témává válásának az érzete, az új témát, stílust találó invenció hiánya társult a költészet művelése hazafiúi kötelezettségének érzetével. Ez az ellentét aztán könnyen felerősíthette az irodalmi allúziók, paródiák, az ártértelezett, de lényegében újrafelhasznált költői fogások kedvelését. Mintha ez a fiatalabb nemzedék jelmondatává választotta volna a Hölgyfutár V. S. monogramú költőjének sorait:

¹² A „szatirikus pastiche” fogalmát Genette alapján használom, abban az értelemben, mint „kritikai (>kevéssé elfogadott írók» esetében) vagy nevétségessé tevő funkcióval rendelkező stilisztikai imitáció. Olyan szándék, amely [...] jelen lehet a megcélzott stílusban is (kakofónia), de leggyakrabban implicit marad, az olvasóra bízva az imitáció karikatúra jellegére következtetést.” (Gérard GENETTE, *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, translated by Channa NEWMAN, Claude DOUBINSKY, Lincoln–London, University of Nebraska Press, 1997, 20.)

Vedd más műveinek hasznát! Mint méh virágnak,
Melly épségben hagyja kifosztva is azt.
És ha mit átveszesz alkosd át! Mint méh a virágot;
Hogy mézzé legyen itt, a mi virág vala ott.¹³

Az a fajta epigonság tehát, amit e korszak fiatalabb költőinek megjelölésekor szokás hangoztatni, nem nélkülözi a tudatosság mozzanatát, vagyis nem is annyira epigonságnak, mint a reflektált irodalmiság kiélésének tekinthető.

A szituáció más furcsaságot is okozott. Ebben a helyzetben szinte már természetszerűleg megtörtént a „rossz” költő magasztalása, vagy legalábbis öntudatra ébredése, amelyben a dilettantizmus költői eszköztárát tudatosan, poétikai céllal kiaknázó ízlésvilág létrejöttére lehet ismerni. Nem a Hölgyfutárban jelent meg, de valószínűleg az Arany által *A sárkányban* megcélzott „legújabb nemzedék” tagjai közül való a Divatcsarnok Sz. jellel jelölt költője, aki a *Rossz poéta* című versében írta:

Maradjatok jó poéták,
nem cserélünk veletek:
Hasznosabb a ti pályátok,
A miénk regényesebb.

A vers refrénje pedig:

Írni igen jó verset nehéz,
Igen rosszat, még több mesterész.¹⁴

A dilettáns kísérletezés tehát öntudatra ébredt és bátorítást kapott, szinte tudatos költői programmá vált, akkor, amikor a lírai sablonok üresekké váltak, a hagyományos verstárgyak ellaposodtak. Mindez a kor reprezentatív műfajává emelte a szatirikus, parodisztikus, a bennfentesek számára érthető, belterjesebb irodalmi formákat. A költők egymást közt, versekben és prózában folytatott dialógusa az irodalom peremvidékeiről az irodalmi élet középpontjává lépett elő. A történeti – mondhatni költészettörténeti – helyzet megteremtette a versbeli párbeszéd feltételeit. A versbeli utalások, a paródiák a nemzeti összetartás közös érdeke mögött a kritika szerepét is átvették. A lapok versközleményei így ízlések, nemzedéki polémiák, összetartozások és elhatárolások látványos demonstrálásának, összezsapásoknak és erőpróbálgatásoknak a fórumaivá váltak. Mindemellett az egymásra tett nyilvánvaló és rejtett utalások kedvező alkalmat is kínáltak a megszólaláshoz. Témát adhattak, verstárgyat kínálhattak fel a meguntnak és kifáradtnak érzett hagyományos témák helyében. Nem kimerített, hanem frissnek ható alkalmi témájú, gyakran parodisztikus versek veszik át ebben a líratörténeti hiátus-helyzetben a magyar költé-

¹³ V. S., *Költőkhez*, Hölgyfutár, 1850. febr. 18., 40. sz. (V. S. monogrammal ebben az időben Vallér Sándor, Vécsey Sándor, Vértesi Soma és Vachott Sándor írt a Hölgyfutárnak.)

¹⁴ Sz., *Rossz poéta*, Divatcsarnok, 1854. márc. 30., 18. sz.

szet fenntartásának a feladatát, teljesítve a különállás jelzése mögött a közös érdek érvényesítését.

A korszak leghangsúlyosabb folyóirata a *Hölgyfutár* (1849–1864) lett. Nem a minőség az, amely ezt a hangsúlyos szerepet elősegítette, sokkal inkább az, hogy napilap lévén, terjedelmes szövegmennyiséget tudott felmutatni. Megfelelhetett tehát az irodalom extenzív kitágítása iránt támasztott igénynek, és így a kor legismertebb lapjává lépett elő. Az 1849 utáni fiatal költőgeneráció egyik legfontosabb fóruma lett. Nem amiatt, mintha ennek a nemzedéknek a költői jelentkeztek volna csak itt, hiszen 1852 októberéig az előző nemzedék, a korszak vezető költői, Arany és Tompa is szerepelt benne. Nem is azért, mintha a fiatalabb generáció költői csak a *Hölgyfutár*-ban publikáltak volna, hiszen például a Budapesti Viszhangban, a rivális lapban, 1852-ben szinte gyakrabban fordultak elő olyan, a *Hölgyfutár* poétáiként számon tartott költők, mint Lisznai Kálmán, Székely József, Orbán Pető. Sokkal inkább azért válhatott ilyen, szinte képviseleti súllyal felruházott lappá, mert folyamatosan jelent meg, és mert csatározásaiban a *Hölgyfutár* volt képes e költői csoportosulás érdekeit képviselni, hol a sorok között, hol nyíltan támadásokat, csapásokat fogadni, visszaverni és adni. Jelentős és központi lappá vált, annak ellenére, hogy színvonala állandó kritikai megjegyzésekre adott okot. Népszerűségének magyarázata lehet még hírközlő funkciója: a *Hírharang* rovat informális ismereteknek, pletykáknak is tért adott. Az esztétikai igénytelenségükkel ellentétbe állított társadalmi, irodalmi szerepükkel a lap készítői valószínűleg tisztában voltak.¹⁵ A *Hölgyfutárt* Arany rendszeresen olvasta, és Tisza Domokosnak is ajánlotta, persze nem a felhőtlen elismerés mellett.¹⁶

II. Egy kifejezés nyomában.

A „mezítlás kamasz” eredete és kontextusa

1852-ben tetőzik az az 1850-ben induló, a versbeli párbeszédet előkészítő prózai vita, amelyben az egymásnak ellenszegülő frontok körvonalai bontakoznak ki. A vitában végigkövethető fogalomhasználat figyelmeztethet a korra jellemző információáramlás természetére. A *Hölgyfutár* szeptember 7-ei számában egy Dongó álnévű szerzőtől – aki mögött lehet, hogy Tóth Kálmán sejthető¹⁷ – vitairat jelent meg. A mára már elhomályo-

¹⁵ Az 1853. január 15-i számban, a *Hírharang* rovatban található egy kivonat a *Humorist* című lapból: „egy lap hamarabb halad ha verebek, mintha fehér elefántok fogvák élébe; a szempillan lát egy lapot, nem a halhatatlanság”. Majd hozzáfűzik, hogy nem ok nélkül közlik ezt a véleményt: „beszéltünk magunknak, hogy a szomszéd is hallja.” (51.)

¹⁶ Arany János Tisza Domokosnak, 1852. jan. 29. = *AJÖM*, XVI, *Levelezés*, II, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1982, 17. „Általában szeretném, ha, más szépirodalmi lap nem léteiben, a *Hölgyfutárt* naponként megtekintené s elmondaná nekem észrevételeit a benne megjelenő versekről”.

¹⁷ Abból például, hogy az ez után következő cikket (*Egy elveszett tárca, és a Hölgyfutár, meg a „Budapesti viszhang”*), amely az előző szöveg célzásait konkretizálja, Tóth Kálmán már aláírta. Valamint, hogy a Dongó cikkében hivatkozott korábbi, 191. számban Bajáról, Tóth Kálmán szülővárosából érkezett levelekről is szó van. Érvek említése nélkül, de egyértelműen Tóth Kálmánt nevezi meg e cikk szerzőjeként SCHEIBER

suló célzásokkal terhes szöveget Székely József *A hetvenkedőkhöz* című, mozgósító erejű verse vezet be. A vitairat egy korábbi számban megjelent híre, a hölgyek szivarozására adott válaszokat torolja meg. A szöveg indulatából a Hölgyfutár ellen irányuló, a Budapesti Viszhang részéről indított frontális támadás visszaverésére lehet következtetni. Dongó a prózai vitájában azokra a hajdani, boldog időkre emlékezik, „midőn a nemes lelkesüléssel törekvő ifjak[at], az irodalom terén, még nem merészlék »mezítlábu kamaszoknak« gunyolni, némelly magos patkóju bagariás csizmás pimaszok, feledve, hogy ők sem ugrottak ki készen és talpig vértézve Jupiter fejéből”.¹⁸

A sérelem okát, az idézetben belüli idézőjellel jelölt „mezítlábas kamasz” kifejezést Dongó Szilágyi Sándornak Mephisto álnéven (a tartalomjegyzékben az álnév fel van oldva) a Budapesti Viszhangban megjelent, *A nagyidai cigányokról* írt kritikájában (1852. június 19.) találta. Szilágyi ugyanis azt írta, hogy „Aranyról, mint a magyar lyra egyik elsőbb bajnokáról oly időben, midőn Heliconunk annyi mezítlábos kamasz árasztá el dudvaival – Aranyról mint a legjelesebb magyar néphösköltőről óriási cikkeket írhatnánk, ha az ismertetés szűk korlátai közül a bírálóba akarnánk lépni”.¹⁹

A *mezítlábas kamasz* megjelölésnek különös előtörténete van: nem Szilágyi Sándor találta ki, hanem csak kölcsönözte. Erről a kölcsönzésről azonban a Hölgyfutár poétái nem – vagy csak részben – tudhattak. Korábban ugyanis a *Vojtina levelei öccséhez* című Arany-versben volt megtalálható a Dongó által sérelmezett jelző, amely az először a Pesti Röpívekben 1850. december 8-án megjelent második Vojtina-levelelben szerepelt. A vers „»Hancúzni a Parnasszuson mezítláb« / (Mint egy barátom ír valahol, / ki csűrhe közt nem örömet dalol” sorai Tompa levelét idézték, aki 1850. október 27-én kelt magánlevelében írta Arany Jánosnak, hogy „Soha nem láttam annyi gazt és szemetet az irodalomban kivált a költőiben, mint jelenleg van! mezítlábas kamaszok hancúznak, honn érezve magukat; a jól mivelt téreken”.²⁰ Arany a versben azonban csak a *mezítláb* szót vette át, az életkorra irányuló *kamasz* kifejezést nem. Dongó tehát Arany versére nem utalhatott. A sértés nem Aranytól származott, különösen azért, mivel az ő esetében a mezítlábas jelző más jelentést is felvett, nem csak a ’képzetlenség’ metaforájaként szerepelt. Pákh Alberthez írott 1853. február 6-i levelében saját költészetére alkalmazza a „dagályosság” ellentétéként.²¹ Erről azonban a másik oldal nem tudhatott.

Tompa viszont nemcsak Aranynak írt levelében fogalmazta meg véleményét, hanem többeknek is hasonló szavakkal tette szemléletessé ítéletét, mint például Pákh Albertnak²² és Szilágyi Sándornak írt leveleiben. Ez utóbbinak, Szilágyi Sándornak írt 1850.

Sándor és ZSOLDOS Jenő (*Az 1852. év néhány irodalmi mozzanata egy Lisznyai levél tükrében*, Studia Litteraria, X, Debrecen, 1972, 72), akiknek a tanulmánya a vita 1852. évi eseményeit is megvilágítja.

¹⁸ DONGÓ, *A hetvenkedőkhöz*, Hölgyfutár, 1852. szept. 7., 204. sz.

¹⁹ Idézi: SCHEIBER–ZSOLDOS, i. m., 72.

²⁰ *AJÖM*, XV, *Levelezés*, I, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1975, 295.

²¹ Vö.: „a nálad lévő »mezítlábos« verseim kiadását halaszd el ad graecas calendas: ne bosszantsuk szegény A. B. C.-t [Kazinczy Gábort]. Ha lesz versem, amit elég dagályosnak hiszek arra, hogy kiadhasd, majd felküldöm.” (*AJÖM*, XVI, *Levelezés*, II, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1982, 170.)

²² Pákh magyarázkodó levelében Kazinczy Gábort mentegeti, mert nem Aranyék, hanem azok ellen szólt, „kiket Tompa Miska, méltó keserőséggel, hozzám intézett leveleiben nehányszor »mezítlábas kamaszoknak«

október 22-i keltezésű leveléből vette át Gyulai Pál Tompa kifejezését és tette nyilvánossá, az érintettek megértését kérve indiszkréciojáért, azért, hogy a nem nyilvánosságnak szánt sorokat közismertté tette. Gyulai mint Szilágyi lapja, a Pesti Röpívek kritikai rovatának vezetője, *A Hölgyfutár poétáiról* értekezve nemcsak Aranyak Szilágyi Sándorhoz írt 1850. október 21-én kelt magánleveléből idéz a szerző megnevezése nélkül, hanem a Tompából is. Nem tünteti fel a nevüket, de céloz rájuk, „két legjelesebb magyar költő”-ként nevezi meg őket. A kortársak számára valószínűleg könnyen feloldható volt az, hogy kikre utal és kiket idéz a Gyulai ismert jegyével, a nyilas ábrával jegyzett támadás. Az idézett szöveg Aranyak az a levele volt, amellyel együtt küldte a *Vojtina levelei öccséhez* című versét Szilágyinak. Gyulai a levél harmadik bekezdését citálja: „Iszonyú sok lerúdalni való állat kezdi rágni a bogácskorót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból túrnunk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség izlését, vagy el nem csömöröltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint olly botrányosan infamis! Tisztelet a jóknak, de azon tehetség, sőt studium nélküli elbizakodott ficzkókat, kik, csak úgy odavetve (mint T. írja valahol) költőnek czimezik becses uri magukat, orron kell ütni. Ezzel nem ártunk sőt használunk az ügynek. Fel ti jobbak, ti erősebbek: Augias istálója tele van”.²³

Tompa október 22-én kelt, szintén Szilágyinak címzett leveléből pedig azt a részt idézi Gyulai, amelyben a Dongó által olyannyira sérelmezett „mezitlábás kamasz” kifejezés valószínűleg először fordulhatott elő: „Egyébiránt nem is öröm azon csürhenép közt állani, mellyel az újabb időkben kegyetek (szerkesztők) az irodalmat ellepeték, – fáj az ember lelke, ha látja, hogy minden mezitlábos kamasz otthon érzi magát a szépirodalmi téren; s confidens impertinentiával akar ott helyet foglalni, olly nyomorú silányságokkal, minőket 1817-ben írtak a *magyartársaságokba* összeállott syntaxista gyerekek”.²⁴ Dongó tehát a Budapesti Viszhang elleni támadásakor Szilágyi Sándort idézi, de a Hölgyfutár poétáira alkalmazott „mezitlábás kamasz” megjelöléssel már találkozhatott másfél évvel korábban a Pesti Röpívekben is, Gyulainak abban a nagy vihart kiváltó polémiájában, amelyre a Hölgyfutár reflektált is, diadalmaskodva véve észre, hogy Gyulai Rém Elek és Mike nevű szerzőket is, azaz Tompa Mihályt és Erdélyi Jánost is a fűzfapoéták között emlegette.

Szilágyi a lekicsinylő megjelölést mintha Arany korábban megjelent versének célzásából, valamint a Tompa magánleveléből közzétett sorokból venné át. Arany viszont egyértelműen – hiszen versében hivatkozik is rá – Tompától vette át ezt a fiatalabb köl-

nevezetett”. (*AJÖM*, XVI, *Levelezés*, II, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1982, 172.)

²³ GYULAI Pál, *A Hölgyfutár poétái*, Pesti Röpívek, 1850. dec. 1., 9. sz., 285. A levél egész szövege megtalálható: *AJÖM*, XV, *Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1975, 293. (Gyulai polémiája kötetben: GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Bp., 1961.)

²⁴ GYULAI Pál, *A Hölgyfutár poétái*, Pesti Röpívek, 1850. dec. 1., 9. sz., 285; Tompa Mihály levele Szilágyi Sándorhoz, 1850. okt. 22. = TOMPA Mihály *Levelezése*, I, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., 1964, 120. Ezt a „mezitlábás” kifejezést a szerkesztő, Arany levelének címzettje – Szilágyi Sándor – is használja e kritikához fűzött megjegyzésében.

tökre vonatkozó gúnyos jelzöt. Szilágyi Sándornak *A nagyvidai cigányokat* jóindulatúan ünneplő és kezdő költők felé szűrő kritikájára tehát – stratégiai szempontból szinte érhetően – a Hölgyfutár válaszul 1852. október 6-án (a dátumban lehet, hogy célzást gyaníthatunk) *A nagyvidai cigányok* nyomdai munkálataiban feltehetően közreműködő Tóth Kálmán által szerkesztett *Hírharang* rovatában ismerteti az eredetileg az Új Magyar Múzeumban megjelent Toldy Ferenc-kritikát, amely elsősorban *A nagyvidai cigányokra* vonatkozó ellenérzéseit hangoztatta, de Lévay és Tompa köteteiről is megírta lesújtó véleményét. Toldynak az Új Magyar Múzeumban és a Hölgyfutárban megjelent soraiban Arany *A nagyvidai cigányok*ja így „ítéltetik meg”: „Szomorú aberrációja egy ritka szép léleknek, nem a tárgyánál fogva, mert a költő minden tárgynak kölcsönözhet költői érdeket az eszme által, mellynek azt vivőjévé teszi; de a tartalomnál fogva, melly – áldatlan üresség.” Úgy tűnik tehát, mintha Gyulainak a magánlevelet nyilvánosságra hozó indiszkrécióját, Toldy kritikájának az ismertetésével Arany Jánoson és vele Tompán meg Lévayn torolnák meg a sértett költők.

Ez a „kamasz” megjelölés fordul elő aztán Arany *Liszniai Kálmánnak* című versében, jelezve, hogy a „mezítlás kamasz” elnevezés alatt elsősorban Lisznaira gondolhattak, ami Liszniai születési évét nézve legalábbis talányos.²⁵ Liszniai, ha fiatalabb volt is Aranynál, költői munkássága jóval korábban indult, még Petőfit is megelőzte. Az 1840-es évek első felében Petőfinél is ismertebb költő volt.²⁶ Tompa és az ő nyomán Arany, Gyulai és Szilágyi Sándor tehát mesterségesen kreált egy generációs ellentétet, ezáltal is leplezve a fontosabb esztétikai vitát. Inkább a nemzedéki ellentét retorikáját használták ki az eredendő poétikai ellentétet hangsúlyozó beszédmod helyett, valószínűleg azért, mert az kevésbé megfogalmazható, könnyen szereptévesztő beszédmodot eredményezett volna, hiszen Liszniai, Tóth Kálmán és a másik oldal kisebb költői, Gyulai, Lévay, Szász Károly között olyan nagy tehetségbeli különbség nem volt, ami a markáns szembeállítást magyarázhatta volna. Gyulai tévedése, Rémm Elek és Mike emlegetése a másik oldal elmarasztalásakor, jelzi a poétikai bizonytalanságot a két tábor szétválasztásában. Ennek a retorikailag képzett hadállásnak, vagyis a generációs antipátiává változtatott esztétikai ellentétnek köszönhető aztán, hogy a Hölgyfutár nemzedéki lapként számon tartott szerepkört kapott, és talán az is, hogy az utókor – valószínűleg tévesen – Lisznait tette meg az ellenoldal vezető költőjének, az ellentámadásokat összehangoló vezéregyéniség szerepét ruházva rá, amely vélemény valószínűleg korrekcióra szorul.

²⁵ Liszniai 1823-ban, de lehet, hogy 1821-ben született. (Vö. SZILÁGYI Márton, *Liszniai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulmányai*, Bp., 2001, 17; ANDOR Csaba, *Szilágyi Márton Liszniai kismonográfiájáról = IX. Madách Szimpózium*, szerk. BENE Kálmán, Bp.–Balassagyarmat, 2002, 220 skk.) A Hölgyfutár poétái közül egyedül Tóth Kálmán esetében lehetne ilyen generációs ellentétet a konkrét életkor alapján feltételezni. Ő ugyanis 1831-ben született. Tóth Endre 1824-es, Székely József 1823-as, Szelestey László 1821-es születésű. Aranyék oldalán viszont Szilágyi Sándor 1827-es, Gyulai 1826-os, Lévay 1825-ös.

²⁶ Erről részletesebben SZILÁGYI Márton, *i. m.*, 32.

1972-ben Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő egy Lisznyai-levelet tett közzé,²⁷ amelyet egy tanulmánnyal vezettek fel, megmagyarázva azt az irodalmi kontextust, amely érthetővé tette a levél hivatkozásait, mivel a tartalma a kor irodalmi életére, vitáira vonatkozó utalásokat tartalmazott. A tanulmány az 1852. év három fontos irodalmi polémiáját mutatta be, nagy korismerettel, gazdagon. A levelet a költő Falu Tamás adta a szerzőknek, akinek meg is köszönték az engedélyt a közlésre. A levél 1852. szeptember 12-én kelt és a szerzője Kálmánként írta alá magát. A címzett Vadnay Károly volt. A közreadók egyértelműen Lisznyai Kálmánt tartották a levél írójának, kételyeket ez ügyben nem vetettek fel, a kézírás összehasonlítását Lisznyai más levelével – úgy tűnik – nem végezték el. Szilágyi Márton monográfiájában támaszkodott erre a szövegközlésre, még ha nem is illett bele koncepciójába, a Lisznyait független és csak a honoráriumokból élő értelmiségiként bemutató elképzelésébe. A levél írója ugyanis leírja, hogy a Hölgyfutár segédszerkesztője lett jelentős fizetés mellett.

Bár az 1850-es években kialakult költői párbeszéd feltárásának szempontjából talán mellékes, hogy ki is volt valójában a szerző, mégis pontosítani kell az eddigi megállapításokat, hiszen ez alapján tűnhet elő a Lisznyait vezérszerepbe kényszerítő, később megszilárdult felfogás, ami e levél téves olvasatát is eredményezte. Lisznyai szerzősége ugyanis tarthatatlan és erre – azzal együtt, hogy Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő tévedésére valószínűleg található mentség, valamint tanulmányuk, ennek ellenére is, alapvető áttekintés a kor irodalmi életére vonatkozóan – fel kell hívni az irodalomtörténet-írás figyelmét, nehogy ez a hibás adatközlés további tanulmányok hivatkozási pontjává váljon. Több tény utal arra, hogy a levelet nem Lisznyai Kálmán írta, hanem a nála jóval fiatalabb Tóth Kálmán. Szilágyi Márton koncepciója tehát arról, hogy az 1850-es években Lisznyai a független – és így folyóirathoz sem kötődő –, honoráriumaiából élő költő típusát testesítette meg, nem csorbul ki így. A százhusz évvel a keletkezés után, 1972-ben közreadott levél utalásai egyértelműen Tóth Kálmán szerzőségét jelzik, akinek költészet-történeti szerepe átértékelődik ennek a levélnek a fényében.

Már a második bekezdés eleje zavarba hozta a Lisznyai szerzőségét elfogadó közreadókat, amelyben a levél írója az *Azoknak, kiket illet* című saját versének egy metaforáját magyarázza meg. Ehhez a közreadók hozzáfűzték: „nem akadtunk rá e versre”. Tóth Kálmánnak ez a verse a Hölgyfutár 1852. július 30-ai, 172. számában található meg és erős fenyegetést tartalmaz a költő támadóival szemben. Feltehetően a vers agresszív hangján és túlzott öntudatán fennakadó Vadnay kérdésére válaszol a levél és a vers írója: „Én nem azt értem, hogy az irodalom egén nap vagyok – hanem hogy a lelkem nap, mit az ármánykodás felhői el nem fognak nyomni...”²⁸ Ez a magyarázat a vers elejét értel-

²⁷ SCHEIBER–ZSOLDOS, *i. m.*

²⁸ SCHEIBER–ZSOLDOS, *i. m.*, 79.

mezi: „Gyülöljetek, jól van! Mit bánja a nap, ha / Egy két bitang felhő suhan végig rajta, / Azért tovább ragyog?”.

A levél harmadik bekezdésében írója arról számol be, hogy a „Hfutárnak segédszerkesztője lettem. Már egy hete én írom a *** jegy alatt a Hírharangot”.²⁹ Majd a levél vége felé visszatér erre, és elmondja, hogy mennyit kap munkájáért: „jó fizetésem van, [...] 30 pengő, s ebéd NIgnácnál”. Arról nincs adat, hogy Liszniai valaha is a Hölgyfutár szerkesztője lett volna, annál inkább tudható ez Tóth Kálmánról, aki jóval később írt emlékezésében is eldicsekszik ezzel a csodálatot arató nagy fizetéssel: „nagy úr valék az akkori írók közt; segédszerkesztője voltam annak az »egyetlen szépirodalmi lap«-nak; irtam bele ujdonságokat, színházi kritikát, verset, humoreszkeket, külföldet és vegyest, és kaptam azért havonként harminc forintot. Nagy dolog volt az akkor! A fiatal írók úgy néztek, mint valami Krözust s a legtitkosabb irigységek tárgyát képeztem.”³⁰ A *Pallas lexikon* úgy tudja, hogy Tóth Kálmán 1852 júliusától lett a Hölgyfutár segédszerkesztője.³¹ E levél ismeretében viszont a szeptember eleji időpont nevezhető meg Tóth Kálmán segédszerkesztői munkájának kezdőpontjául. A levél közreadói a *** jelzéssel megjelent *Hírharangot* először az 1852. szeptember 9-ei számban találták.

Lisznairól tehát nem tudható, hogy biztos fizetéssel is kötődött volna a laphoz, noha versei rendszeresen jelentek meg a Hölgyfutárban. Tóth Kálmán esetében ez viszont ismert volt, tehát, ahogy a levélben írta, tényleg befolyással rendelkezhetett annak a lapnak a tartalmára vonatkozóan, amelynek aztán 1856 és 1862 között főszerkesztője is lett.

„Ezután befolyással leszek a lapra, s hiszem jobb lesz a Vizhangnál, minek öt utolsó számában alig akadtam egy igazán jó versre. Polémiámban igazat mondek” – állítja a levél írója, és valószínűleg arra a polémiára céloz, amely *Egy elveszett tárca, és a Hölgyfutár, meg a „Budapesti viszhang”* címmel Tóth Kálmánként aláírva jelent meg a Hölgyfutár 1852. szeptember 7-ei 204. számában, tehát öt nappal a levél keletkezése előtt. Liszniai ilyen nyilvánvaló polemikus írásáról nem tudni. Ebben viszont, a talált szöveg irodalmi sablonját alkalmazva, a megszólaló párbeszéd formában vitatkozik egy Júlia nevű lánnyal. Júlia az, aki a Budapesti Viszhang és Hölgyfutár közti vitában az utóbbi védelmére kel és megfigyeli azt, amit Tóth Kálmán a levelében is megfogalmazott, hogy „a Hfutár napi lap, a Viszhang pedig tisztán az irodalomra szorítkozik, s még is minő figyelemmel kíséri azt, talán ollyasszerű bírálatokkal mint a 'Nagyidai Cigányok' é? – ha Boileau föltámadna, s elolvasná, bizony bizony ismét jobb létre szenderülne. A Hölgyfutárban tisztán önálló, s nem journalistikai műnek többnyire csak a versek tekinthetők, ezekre nézve pedig ünnepélyesen fölmerném híni koszorús költőnket Vörösmartyt, és Cucort, olvassák végig az augusztusban mind a két részről közlött verseket, s mondják ki a haza színe előtt melyik adott több jót?!”,³² A levél tehát megerősíti Tóth Kálmánnak a

²⁹ SCHEIBER–ZSOLDOS, i. m., 80.

³⁰ TÓTH Kálmán, *A „szegény Beöthy Laci”-ról* = T. K., *Irka-firkák: Elbeszélések, emlékjegyzetek, novel-lák, jellemvázlatok s több efélék*, Bp., 1877, 129.

³¹ *Pallas nagy lexikona*, IX, Bp., 1895, 426 (Hölgyfutár címszó).

³² TÓTH Kálmán, *Egy elveszett tárca, és a Hölgyfutár, meg a „Budapesti viszhang”*, Hölgyfutár, 1852. szept. 7., 204. sz., 825.

Hölgyfutárban megjelent véleményét, amely a Budapesti Viszhangban napvilágot látott versekkel kapcsolatban párbeszédese formában fejtette ki kritikáját.³³ A polemikus írást Tóth Kálmán egy példázattal zárja, a tárcában talált kép leírásával értelmezi a vitaszituációt: „két madár áll elől egymásnak szemben, az egyik már tapasztalt sármány, a másik fiatal pintyőke, mindegyiknek vannak dalos társai s úgy látszik dalolnak is, mert mindketőnek van hallgató közönsége, az öregebbé azonban nagyobb mint a fiatalé. A kisebb közönségű madár vezér ezt nem a legjobb szemmel nézi s gondolkodik valjon mit csináljon – s íme elő jön több ezer szarkája kik elkezdenek iszonyuan csörögni, hogy mért nem hallgatják kizárólag azon felekezetet, mellyhez ők tartoznak, mire mind a két közönség igen nagyot kacag”.³⁴ A példázat talányos, nem egyértelmű az álláspontja. Tóth Kálmán, ha a körülötte kialakult költői csoportosulást tartja fiatalabbnak, mintha önkritikát gyakorolna. Ha viszont nem – erre utalhat az, hogy a vitát a Budapesti Viszhang sértése robantotta ki, tehát a fiatalabb, féltékenységekben zajt csapó pintyőke mintha inkább rájuk utalna –, akkor az általa vezetett költőket nem a fiatalabbak közé sorolja, hanem a nagyobb népszerűséggel és olvasóközönséggel rendelkező, a példázatban idősebbeknek nevezett költők közé. Ezzel a látszólagos generációs ellentétet relativizálja. Mintha elfogadná a másik oldalt a „mezítlábas kamasz” megjelöléssel felajánlott nemzedéki polémiját, de egyben vissza is fordítja azt. A példázat azonban kétértelműsége mellett még azért is érdekes, mert ezzel Tóth Kálmán irodalomtörténeti folyamatba helyezi a vitát, szinte irodalomtörténeti korszakhatárnak állítva be a két tábor között tapasztalható ellentétet. A sármány említése ugyanis arra az 1847-ben a Honderűben megjelent paródiára céloz, amely *Óda ökörszemhez* és *Viszon-óda Sármánykához* címmel Petőfi és Arany levélváltását csúfolta ki, a Petőfi és Arany összefogásával jellemezhető költői áttörést utasítva el.³⁵ Azzal, hogy Tóth Kálmán erre utal, azt érzékelteti, hogy Petőfiéhez és Aranyéhoz hasonló ízlésváltásként kívánja értelmezni ezt az 1850-es évek elején kialakult vitát, és ezzel szinte egy újonnan indult költői mozgalomnak akarja azt beállítani.

Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő tanulmánya és az azt követő levél ellentmondást is tartalmaz, feltehetőleg azért, mert a Kálmán keresztnév azonossága, és talán a levél tulajdonosának, Falu Tamásnak az átruházáshoz fűzött magyarázata nem engedte érvényre juttatni a kételyeket. Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő idézi a Magyar Hírlap 1852. szeptember 10-ei számából azt a részt, amely arról számol be, hogy *A nagyidai cigányokhoz* Tóth Kálmán szedte a betűket. A levél pedig hivatkozik ugyanerre az eseményre, olyan kontextusban, hogy az írója szerint éppen ez a bizonyítéka annak, hogy nem lehet félté-

³³ A vonatkozó időszakban a Budapesti Viszhangban az alábbi versek jelentek meg: Gyulai Pál: *Nem siralomvölgy*, Szász Károly: *A körösi temetőben*, Lévy József: *Emlékkönyvbe*, Császár: *A sorshoz*, Gyulai: *Járok alá és fel*, Sükei Károly: *Méla perczek*, Székely József: *Aranynak*, Lévy: *Szép hajadon*, Sujánszky: *Flórához*, Vachott Sándor: *Könnyelműek dala*, Örömhegyi: *Isten hozzád*, Gyulai: *Rajtam ne csodálkozzatok...*, M. Flóra: *Dalolj, dalolj*, Vachott Sándor: *Szép szemek*. Ezek közül az M. Flóra verse azért érdekes, mert Majthényi Flóra később Tóth Kálmán felesége lett.

³⁴ TÓTH Kálmán, *Egy elveszett tárcá, és a Hölgyfutár, meg a „Budapesti viszhang”*, Hölgyfutár, 1852. szept. 7., 204. sz., 826.

³⁵ A paródiák megtalálhatóak: *AJÖM*, XV, *Levelezés*, I, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1975, 835–838.

keny *A nagyidai cigányokra*, ahogy azt a Budapesti Viszhang szerkesztője, Szilágyi Virgil állította. A közreadók azonban nem arra következtettek ebből, hogy akkor csak Tóth Kálmán írhatta a levelet, hanem homályos mendemondákra hivatkoznak, és erőltetett magyarázatba kezdenek, hogy Lisznyai szerzősége fenntartható legyen.

Tóth Kálmánnak – mondjuk most már így – ez a levele szeptember 12-ei keltezésű. A Tóth Kálmán által szerkesztett *Hírharang* rovat pedig, ahogy látható volt, 1852. október 6-án ismertette és adta közre Toldynak Tompáról, Léwayról és *A nagyidai cigányokról* írott kritikáját, amely miatt aztán Arany, Tompa és Léway jó időre elfordult a laptól. Arany az utolsó itt megjelent verse az *Itthonn* (!) című az 1852. február 14-ei számban, a következő viszont már nem a Nagy Ignác vezetése alatt álló, hanem a következő korszakába érkezett, Berecz Károly által szerkesztett Hölgyfutárban jelent meg 1854. november 9-én *Reggel, este* (később *Reg és est*) címmel.

Valószínű tehát, hogy a Lisznyai-féle oldal vezető, koordináló költője nem Lisznyai, hanem a nála jóval harciasabb és gyakorlatiasabb, a mozgalomirányító szerep eljátszására jóval alkalmasabb Tóth Kálmán lehetett. Lisznyai szerepe inkább ahhoz hasonlítható, amelyet Arany és Tompa töltött be a Gyulai és Szilágyi által központosított másik oldal esetében. A kor elismert költőjének a presztízsét ruházta rá a kezdő költők érdekérvényesítő csoportosulására.

IV. A szövegkiadás további bonyodalmai.

Egy „Arany-vers”, amelyet nem Arany írt

Az ellenoldal főbb költőinek szerepeit módosító kitérő után visszatérve az eredeti témára, a versbeli párbeszéd, paródiák e korszakban vezető műfajként való megfigyelésére, a költői csoportosulások, szervezkedések stratégiájának vizsgálatakor újra pontosítandó szövegközlésre bukkanhatunk.

A *kamasz* szó feltűnése miatt már említett *Lisznyai Kálmánnak* című vers kézírata nem ismeretes. Az Arany László által négy kötetben kiadott hátrahagyott iratok első, a verseket tartalmazó kötete tartalmazta a szöveget, amelyet a kritikai kiadás VI. kötetébe Voinovich is átvett, de hozzáfűzte, hogy Arany Lászlóé nem az első szövegközlés volt. A vers azonban az Arany László-féle hátrahagyott versekben és Voinovichnál is két részből áll. Az egyik a *Lisznyai Kálmánnak*, a másik a *Kín* című. És ezzel el is érkeztünk a kérdésekhez. Voinovich ugyanis – valószínűleg nem véletlenül – ezt a második egységet a tartalomjegyzékben nem vette fel, vagyis nem jelölte meg külön szövegegységként, bár a sorok számozását a *Kínnal* újraindította. Nem teljesen egyértelmű tehát a sajtó alá rendező szándéka arra nézve, hogy egy vers két részeként, vagy két különálló versként lehessen tekinteni a szövegeket. A tartalomjegyzékből való kihagyás azonban arra utal, hogy a kritikai kiadás szerint ez a *Kín* a *Lisznyai Kálmánnak* című vers tartozéka csupán, vagyis nem tekinthető önálló költeménynek. Arany összes verseinek később megjelent, Keresztury Dezső és Keresztury Mária által szerkesztett népszerű kiadása viszont a talányt egyszerűen oldotta meg, már a tartalomjegyzék szerint is külön címen szerepel ez a

vers. A kritikai kiadás által kodifikált szövegkiadásokban tehát már önálló címmel jelölt különálló Arany-verssé vált a *Kín*. Ez pedig azért lehet most különösen érdekes, mert arra utal, hogy Arany, még ha ki is figurázta Lisznyait a *Liszniai Kálmánnak* írt versében, de utána rögtön írt egy másikat, amelyben már komolyan kipróbálja, szinte kísérletezve, szinte a terhelési próbáját vizsgálva a Liszniai által alkalmazott költői eszköznek, az egy vagy két szótagú rövid verssorokat. Sőt még rá is licitál, hiszen a *Kín* még virtuózabb, mert csak egy szótagos sorokból építkezik. Komoly kísérletnek tűnik ez a versszöveg, hiszen nem mutat parodizáló, kritikai felhangot ezzel a versépítő móddal szemben, pusztán a *Kín* cím utalhatna erre, de az is csak akkor, ha a kínírmre való utalást veszünk észre benne.

Ez azonban nem ilyen egyszerű, hiába illene bele a megértő módú és a kezdő költők egyes fogásait kipróbáló Arany képébe.³⁶ Voinovich Géza a *Liszniai Kálmánnak* című vers első megjelenésére nézve a Nemzet című lap 1883-as évfolyamához iránítja az érdeklődőt.³⁷ Ez már magában gyanús. A Nemzet ugyanis – ez az 1882. szeptember 1-jén indult szabadelvű lap, amelynek Jókai volt a főszerkesztője – olyan napilap, amely reggeli és esti kiadással is rendelkezett. Tehát pusztán az évre korlátozó megjelölés egy kritikai kiadás igényeit tekintve nem tekinthető egyértelműnek, hiszen egy egész évfolyamot kell átlapozni az állítás ellenőrzéséhez. Különösen azért hibáztatható Voinovichnak ez a nagyvonalúsága, mert felesleges munkát ró arra, aki kíváncsi erre az első szövegközlésre, hiszen nem is az 1883-as évfolyamban található, hanem az 1882. december 31-ei, reggeli, 120. szám mellékletében.

Valószínű, hogy Voinovich a kritikai kiadás sajtó alá rendezése közben nem vette ezt a számot elő, mint ahogy jóval korábban, az Arany-életrajz írásakor sem, mivel már ott is tévesen jelölte meg Szilágyi emlékezésének idejét.³⁸ Csak az idők múlása során elhomályosuló emlékezetből utal tehát erre az adat- és szövegközlésre. A kritikai kiadásban megjelent szöveg vizsgálata azt mutatja, hogy Voinovich egyértelműen az általa második közlésként megjelölt, Arany László által kiadott hátrahagyott versekből vette át a verset és Szilágyi Sándor szövegét még szövegváltozatként sem tüntette fel. Arany László pedig vagy felülbírált Szilágyi Sándor véleményét talán a birtokában akkor még meglevő kézirat ismeretében, vagy pedig – és ez a valószínűbb – akárcsak Voinovich, ő sem olvasta el figyelmesen Szilágyi sorait. Őt azonban mentheti az, hogy nem is hivatkozik Szilágyi emlékezésére, és nem is kritikai kiadást szerkesztett. Csak annyit fűz hozzá magyarázatul, hogy „Az ötvenes évek elején a francia irodalomban divatba jöttek a hangutánzó versek; madarak csecsergését, erdei zsivajt, békák zaját stb. akarták a ritmus és rím mesterkélt pengésével kifejezni, s ezzel egy eredeti újítást hozni be a leíró költészetbe. Nálunk e téves irányt Liszniai Kálmán kezdte meghonosítani s rövid sorokra szaggatott, csengő-bongó versekkel lépni föl.” Majd állításának alátámasztásául idéz

³⁶ Ezt korábban a *Vojtina levelei öccséhez* című vers kapcsán fejtettem ki (*Hová levél? ... = Levél, író, irodalom*, szerk. KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, 2000, 139–151).

³⁷ *AJÖM*, VI, *Zsengék és rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., 1952, 219.

³⁸ VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1849–1860*, Bp., 1931, 197. (Itt a téves dátum 1883. dec. 30.)

Liszniai *Nyáréjéből*, abból, amelynek címe a *Liszniai Kálmánnakban* is szerepel, de nem nevezi meg a vers címét.

Arany László figyelmét, ha olvasta volna, nem kerülhette volna el Szilágyi állítása, aki a két vers keletkezésének a történetét bemutatva megjegyzi: „Hogy mennyi belőle a Szászé s mennyi az Aranyé, nem tudom. Az utolsó »Kín« egészen Szászé. Hogy Aranynak nagy része van a vershez tőle magától hallottam. [...] Én itt Pesten nem csináltam titkot a dologból, – sokat olvastuk s sok jóízűt neveltünk rajta.”³⁹ Szilágyi tehát azt mondja, hogy közösen, Arany és Szász Károly együtt írták a *Liszniai Kálmánnak* című verset, míg a *Kín*ről határozottan állítja Szilágyi, hogy nem Arany írta, tehát ennek a versnek ki kellene kerülnie Arany összes műveinek kiadásából, vagy legalább kétes hitelűként kellene megjelölni.

A Nemzet- és az Arany László-féle kiadás apróságokban eltér a kritikai kiadásban közöltektől. Az eltérések pedig egyértelműen azt mutatják, hogy Voinovich Arany Lászlóra támaszkodott, de hozzá képest is módosított a szövegen.⁴⁰ A legfőbb különbség az, hogy Szilágyinál alá van írva a vers, így: „Szász”, ami sem az Arany László-féle, sem a Voinovich-féle Arany-kiadásban nem található meg. Érthető, hiszen így nem került volna be a *Kín* Arany versei közé.

A vers keletkezéséről is Szilágyi Sándortól tudhatunk. A *Nyáréj* Hölgyfutárbeli megjelenése váltotta ki a parodizáló kedvet – állítja, és ebben Szilágyi is tévedett, mivel Lisznynak ez a verse nem a Hölgyfutárban jelent meg. Majd így folytatja: „Ez már több volt, mint a mennyit Arany gyomra elbírhatót volna, Szász Károlyt is erősen bánta a kinrimelés, ki már akkoron, fiatalsága daczára, igen szép állást vívott ki magának. A mint megkapták a Hölgyfutárt, mely a verset hozta, egy fali kalendáriumra igen jóízű paródiát penderítettek, nem a nyilvánosság számára, hanem maguk közt, hogy megmutassák, hogy

³⁹ SZILÁGYI Sándor, *Vers-tréfa Arany Jánostól és Szász Károlytól*, Nemzet, 1882, reggeli kiadás, melléklet a dec. 31-ei 120. számhoz, I. n.

⁴⁰ A változatok: A cím Szilágyinál és Arany Lászlónál *Liszniai Kálmánnak*, Voinovichnál *Liszniai Kálmánnak*. Szilágyi Sándornál a 12. sorban „Hipp-huppot” áll, ahogy Arany Lászlónál is, Voinovich tehát rontotta a szöveget. A versszakbeosztás is más. Szilágyinál a 17. és a 18. sor között nincs új versszakot jelölő kihagyás, Arany Lászlónál nem lehet tudni, mert oldaltörés található nála itt. A 35. sor után sem kezdődik új versszak Szilágyinál, de Arany Lászlónál igen. A 41. sorban „Mert’szen” található Szilágyinál és Arany Lászlónál is, Voinovich tehát a „Mer’szen”-nel ismét rontott a szövegen. A 44. sorban „Mert mind ez” áll Szilágyinál, ugyanígy Arany Lászlónál is, Voinovich tehát modernizálta az írásképet, ami elfogadható. A 48. sorban Szilágyinál nincs idézőjelben és kurzíválva a „Nyári éj”, Arany Lászlónál igen és kötőjel van a két szó között. A 69. sorban Szilágyinál „A mitül” szerepel, Arany Lászlónál is, Voinovich tehát ismét modernizált. A 73. sorban Szilágyinál nincs sorzáró írásjel, Arany Lászlónál pont található, míg Voinovichnál kettőspont. Ugyane sor után nincs Szilágyinál új versszakot jelző hely, Arany Lászlónál ismét oldaltörés van, amelyet Voinovich új versszakként értelmezett. A 74. sorban Szilágyinál a sor egy (») idézőjellel kezdődik, amelynek nincs bezárása. Ez Arany Lászlónál nem szerepel már. A *Kín*ban a 4. sor végén Szilágyinál nincs vessző, Arany Lászlónál és Voinovichnál van. Az 5. sor végén viszont Szilágyinál van vessző és a többiekénél nincs. A 12. sorban Szilágyinál nincs sorvégi írásjel, a többiekénél pontosvessző található. Szilágyinál viszont a 14. sor végén van vessző és a többiekénél nincs. Nála a 16. sor végén is vessző van, Arany Lászlónál pontosvessző, Voinovichnál kettőspont. A 19. sor végén Szilágyinál vessző található, a többiekénél nem. Ugyanez érvényes a 21. sorra is.

az ilyen eszméletlen rimeléshez semmi sem kell egyéb, mint plajbász és papiros. A paródiát Szász Károly azonnal megküldte nekem.”⁴¹

Voinovich Géza elhamarkodta tehát ennek a két versnek a közlését. Lisznyai *Nyáréj* című versének a forrását is tévesen adta meg,⁴² ahogy korábban Szilágyi Sándor is. Mivel Voinovich szövegkiadásán sem látszik, hogy megnézte volna Szilágyi Sándor első közlését, feltételezhető, hogy ez a közös tévedésük nem abból származik, hogy Voinovich ellenőrizetlenül átvette volna Szilágyi állítását, hanem abból, hogy egymástól függetlenül, mindketten a Hölgyfutárt vélték az ilyenféle Lisznyai-vers egyedüli lehetséges publikálási fórumának és az Arany által kifigurázott költemény egyedüli lehetséges helyének. A visszaemlékező kortársnak és a korszak kutatójának az előítélete hatott itt. Lisznyainak ez a verse nem a Hölgyfutárban jelent meg és Aranyék sem abban olvasták, hanem a másik oldal lapjában. A *Nyáréj* a Hölgyfutárral rivalizáló és – ahogy látható volt – polémiaikat folytató Budapesti Viszhang 1852. június 20-ai számának 122. és a következő lapjain található. Kötetben pedig a *Madarak pajtása* című Lisznyai verseskötet tartalmazza a szöveget.⁴³ Az, hogy Szilágyi és Voinovich is a Hölgyfutárt említi, sokatmondó elvétel. Azt mutathatja, hogy a Hölgyfutár a maga korában nem volt olyan egyértelműen elkülönülő orgánus, mint ahogy az a későbbi emlékezősekből, visszatekintésekből kitűnik. A frontok, az ellentétek, a különböző érdekek sokkal bonyolultabbak és összetettebbek, a hadállások pedig sokkal rendezetlenebbek voltak, mint ahogy azt ma látni véljük.

Ez a *Nyáréj* című vers az, amely talán a legtöbbet hivatkozott Lisznyai-vers és a Lisznyai költészetét óvatosan újra-újraértékelő gondolatmeneteknek egyik alapvető példája. A kortárs Tompa szerint Petőfi *Est* című versének a „lőréje”.⁴⁴ Talán Tompa véleménye miatt Arany is ezt említi versében, Arany László viszont azzal, hogy a francia költészeti párhuzamra utal, már mintha líratörténeti szempontból megértőbb álláspontot jelezne. Lisznyai szövege valóban a Petőfi által is alkalmazott szövegépítési módot folytatja, szinte már-már parodizálva azt. Ez a parodisztikus jelleg azonban – eltérően a *Lisznyai Kálmánnak* című verstől – nem egyértelmű: Lisznyai verse Petőfi-paródiaként, de Petőfi utánzásaként is olvasható. Arany és Szász Károly az utóbbi szerint olvasta: nem paródiaként, hanem parodizálható versként kezelték a *Nyáréjt*.

Két, a magyar irodalomtörténetben meghonosodott állítás újragondolása kapcsán kerül elő rendszerint Lisznyai neve. Az egyik a Petőfi-epigonság kérdése, a másik esztétikai értékének, az irodalmi kánonban elfoglalt helyének a felülvizsgálata.

A Petőfi-epigonságot illetően az utóbbi időkben egyértelművé vált ennek az elutasítása. Szajbély Mihály⁴⁵ és Szilágyi Márton⁴⁶ is elhárítja ezt a korábbi ítéletet. Úgy tűnik

⁴¹ SZILÁGYI Sándor, *i. m.*, I. n.

⁴² *AJÖM*, VI, *Zsengék és rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., 1952, 219.

⁴³ LISZNYAI Kálmán, *Madarak pajtása*, Pest, 1856, 356–373.

⁴⁴ Tompa Mihály levele Arany Jánosnak, 1853. jan. 8. *AJÖM*, XVI, *Levelezés*, II, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., 1982, 146.

⁴⁵ SZAJBÉLY Mihály, *Az 1849 utáni „líraellenesség” érvei és forrásai = Forradalom után – kiegyezés előtt*, szerk., bev. NÉMETH G. Béla, Bp., 1988, 67.

⁴⁶ SZILÁGYI Márton, *i. m.*, 84.

tehát, hogy Lisznai költészetét sikerült megszabadítani ettől a makacsul továbbhagyományozódó és egyre inkább torznak tűnő behatárolástól. A másik, az esztétikai jellegű ártértékelésének a kérdése sokkal kényesebb. Az ezt érintő tanulmányoknak már a szóhasználat, az elhallgatás és a kimondás feszültségében elhelyezhető óvatossága is int az elhamarkodott véleményformálástól. Szinte mintha tiltott területre lépnénk ennek firtatásakor.

Kerényi Ferenc szerint „Lisznai Kálmán esetében nem kerülhet sor perújrafelvételre, feledettsége indokolt.”⁴⁷ Szilágyi Márton szerint is „Lisznai [...] verseit végigolvasva sem tűnik úgy, hogy létezhetnék esztétikai érdekeltsége bármiféle újrafelfedezésnek.”⁴⁸ Mindketten történeti, művelődéstörténeti érdeklődéstől vezérelve nyúlnak a Lisznai-kérdéshez és alaposan ismerik a szakirodalmat. Szándékosan nem ismertetik tehát a másik oldal véleményét, mert feltehetőleg nem akartak homályos érvelésű és szenzációhajhászónak tűnő értéktételeket még más véleményére támaszkodva sem bemutatni, és az újabb évtizedek irodalmi kánonját ártértékelő lendületbe Lisznai ártértékelésének a kérdését bevezetni. Történetiségében kezelve, a maga korába helyezve ezeket a verseket valóban csak a „torz” és „nevetséges” jelzőkkel válhatnak körülírhatóvá.

A másik vélemény viszont nem annyira Lisznai idejében, a költői kiteljesedésének a korában keresi a magyarázatot, hanem a későbbi időszak megbocsátóbb szempontjait érvényesíti. Az előbb ismertetett megállapítások előtt jóval korábban már megjelentek olyan nézetek, amelyek jelzik Lisznai költészete a 20. századi költészeti törekvések alapján történő újraolvasásának a fő csapásait. „Az impresszionista név senkire sem illik úgy, mint őrá” – írja Pitroff Pál, és szerinte ennek kiteljesítésében csak a közepes tehetsége gátolta meg. A *Nyáréj* című versét említi, mint amiben „megvannak a neoimpresszionista irányok minden hibái és erényei”.⁴⁹ Hasonlóképpen nyilatkozik Ökrös Irén is, aki szerint Lisznai furcsa, természet-lényeget fürkésző verseiben „később a századforduló embertípusa keresi talajvesztett életérzésének a legjobban megfelelő formát”, és – folytatja – az „aktív-demokrata romantikus szónoklatok levetik az ünnepélyes pátoszt és a nagyvárosok labirintusában magányosságra kárkoztatott vox humana desztillált, törekeny versformákba zárja passzivitását, életképtelenségét. Nyugaton a nagyok elefántcsonttoronyba menekülnek. Ilyen elefántcsonttorony a Byron-i önimádat, a Baudelaire-féle »Charogne«-ról beszélő tömegundor, a Verlaine és Rimbaud-féle extravagancia és ilyen akaratlan, szándék nélkül való elefántcsonttorony a Lisznai-féle rendkívüliség hajszolás is.”⁵⁰

Ezekhez hasonló véleményt formált legutóbb Szili József is. Szerinte a „stílustendenciák, tematikus formatoposzok karakterisztikusabban mutatkoznak meg a másod- vagy harmadvonalban, s kiemelésük kedvéért nemegyszer az értékszempont is a háttérbe szorulhat. Ki lehet mutatni, hogy már Lisznai Kálmán tudott olyat rittyenteni (s éppen az

⁴⁷ KERÉNYI Ferenc, *Lisznai és a palóc „kelmeiség”*, Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 22 (1976), 281.

⁴⁸ SZILÁGYI Márton, i. m., 8.

⁴⁹ PITROFF Pál, *Az első dekadens impresszionista*, Élet, 1925. aug. 16., XVI. évf., 17. sz., 325.

⁵⁰ ÖKRÖS Irén, *A sallangos költészet*, Debrecen, é. n. [1940], 22.

Arany által kifigurázott *Nyáréjből* »az éjszaka zenéje« a példa rá), ami csak évtizedek múlva tűnt fel az európai költészetben. Az *Ilona* költője és Aldo Palazzeschi is utána-érezhette”.⁵¹

Az *Ilona* költője, Kosztolányi véleménye kevésbé hízelgő róla, mégis figyelemre érdemes, mert ő is érzékeli az 1849 utáni költői nemzedék hasonlíthatóságát a költészeti nyelvet radikálisan megújítani igyekvő avantgárd mozgalmakhoz. Tóth Kálmánról írt esszéjében Lisznayra célozva, de általa az egész költői csoportosulást jellemezve fejti ki, hogy „[s]em a vaskos durvaságban, sem a nyegle pipeskedésben nem ismertek határt. Épp ez a kettősség a megdöbbenő. A sarat megcukrozták. Lenge istennőjük csárdást ropott s paprikás ambróziát ivott. Csodálatosan találkoztak bennük az ízléstelenség véglelei. Azokhoz a rongyos, félmeztelen forradalmárokhoz hasonlítottak, akik miután kifosztják a kastélyokat, lábukra tánccipellőt öltenek, s fejükre rácsapják a legyilkolt főúr fehér parókáját, hogy annál cifrábbak legyenek. Ők ennek a kornak meghibbant dadaistái, az akkori háborúnak irodalmi elmebetegai.”⁵²

Ezekből a véleményekből is látható, hogy az új hang keresésében Lisznai olyan területekre tévedt, ahol megelőzte korát. Tehetségének szertelensége azonban nem engedte meg, hogy a lírai modernség egyik megalapozójaként tarthassuk számon. Valószínűleg felesleges az óvatosság, Lisznai ezzel együtt sem fog bekertülni a 19. századi magyar költészet élvonalába, de pályája jelezheti, hogy a líratörténeti vákuumhelyzet milyen különös időugrásokat tud előidézni. Lisznainak a saját költészetéről írott sorai ugyanis – egzaltáltságuktól most eltekintve – tudatos költői program körvonalait sejtetik. Palóc dalai, azaz a palóc szellem versformáló lehetőségének felfedezése az új költészeti hang keresésének ugyanúgy egyik eszköze, mint a madárdal versebe szedése. Lisznai, amikor azt állítja, hogy „senki sem beszél olyan jelképesen mint a palóc”,⁵³ akkor lényegében azt jelzi, hogy a palócosított költői nyelvvel olyan költői eszközt igyekezett kiaknázni, amely a jelképes szemléletmódot, a sugallásos, szimbolikusabb beszédmódot helyezi fokozottabban előtérbe. Madármániáját is azzal magyarázza, hogy megállapítja: a madár „mint zenész és költő minket különben is jóval fölülmul”.⁵⁴ Vagyis a költői hangot a zeneiség (a hangzás) irányában megújító elképzelés vonzotta a madárhang felé. Meg sem közelíti azonban a „Zenét minékünk, csak zenét” sor költőjének, Verlaine-nek a szintjét. Túlzottan konkrét palóc- és madárkultusza abba az irányba hatott, hogy ezeket a motívumokat csak egy egzaltált, túlhajtott idegrendszer mániákus bolondériájának láthassuk, a kellő távolságtartás hiánya eltakarta a fontosabb célt: a költői nyelv modernizálásának a kísérletét. Sem preszimbolista, sem preimpresszionista, sőt – Kosztolányi soraira utalva – predadaista költőnek nem lehet tartani, hiszen ezek a motívumok csak csíráként jelentkeznek, pusztán eredetieskedő költői hangként tűnnek elő, mivel egyetlen egységes szín-

⁵¹ SZILI József, *Utóhang: Világköltők vagy kozmopolita klasszicizmus?* = Sz. J., „Légy, ha birsch, te »világköltő« ...”, Bp., 1998, 207.

⁵² KOSZTOLÁNYI Dezső, Tóth Kálmán = K. D., *Látjátok, feleim*, Bp., 1976, 217.

⁵³ LISZNYAI Kálmán, *Talpraugrott egységem vizilíliomleve Graefenbergből a magyar olvasó közönséghez*, Pest, 1857, 6.

⁵⁴ LISZNYAI Kálmán, *Madarak pajtása*, Pest, 1856, VIII.

vonallú költői szöveget sem tudott létrehozni, csak egyes sorok, egyes versszakok jelzik az útkeresés irányát és a költői kiteljesedés lehetőségeit. Lisznyai mentségére szolgálhat azonban az, hogy tisztában volt önmaga képességeivel és szerepével. Szembe tudott nézni jelentéktelenségével, azzal, ahogy az előfizetési felhívásában fogalmazott, hogy „az sem tesz semmit, ha én eddig csupán egyes drága gyöngyszemekre tudtam is csak akadni, – s hibásan, szögletesen, s nem eléggé kellő művészettel fölmutatni; majd lesz egy nyelvészeti ismeretekben is erős és dúsgazdag költői képesség idők folytával, mely a bányát egészen és diadalmasan ki fogja aknázni”.⁵⁵ Reménykedése azonban nem teljeseedett be. Lisznyai kísérletei kikerültek a figyelem központjából, kuriózumként maradt fenn csak emlékezete, és inkább életrajza, személyiségének a történetisége maradt érdeklődést felkeltő, versei nevetségesnek tunktek, az ismeretlenségbe veszttek, nem válhattak megtermékenyítő erejűvé. A magyar költői nyelv Lisznyaitól függetlenül jutott el a zeneiség és a jelképiség kiaknázásához és teljesítette be Lisznyai jóslatát anélkül, hogy Lisznyairól tudomást vett volna.

V. Szerepcsere versben

A költői csoportosulások frontjai – látható volt – nem olyan egyértelműek, mint ahogy az a későbbiekben látszik. Egy másik Arany-vers is alátámasztja ezt, és mutatja, hogy a versbeli párbeszéd kialakulása milyen nyereséget is tudott jelenteni a korszak költészetében.

Arany János *Év kezdetén* című verse Arianus álnév alatt 1851. január 17-én jelent meg a Hölgyfutárban és egy fiatal poéta képében kérte a szerkesztőt az ingyen lap küldésére, ígérve ezt-azt, főleg verseket. A kritikai kiadás ítélete szerint ez a „Vojtina-levelekkel rokon vers, megtoldva a közönség szatirikus rajzával”.⁵⁶ Arról viszont a kritikai kiadás már nem tud, hogy erre válaszul született egy vers, amelyben a megszólaló egy idős költő képében, tehetetlenségére és kiegészítésére hivatkozva hárítja el magától az ingyen lapokat, azzal, hogy ő már képtelen eleget tenni a lap kívánalmainak, vagyis nem tud verseket írni. A válaszvers is álnéven jelent meg, a lap Ronyvafi néven tüntette fel a szerzőt. Az *Év kezdetén* című Arany-vers kigúnyolója – ahogy Kerényi Ferenc felhívta a figyelmemet rá – Szemere Miklós. Tompa felismerte barátját, Szemere Miklóst a válaszvers szerzőjében: „A »Ronyvafiban« rögtön megösmertelek; Szász Károly *enyémnek gondolá*, én pedig »Ariánus« alatt először téged véltelek. – Te pedig a mi furcsa engem, mint a *Miskából* gyanítám.”⁵⁷ A Hölgyfutár szerkesztője ugyanis a Ronyvafi aláíráshoz hozzáfűzte: „Fogadd legszívesebb kézszorításomat, kedves, jó barát. Egyébiránt Miska tulajdonképpen nem Miska, hanem voltaképpen Jankó, még pedig a legjavából a Jánosoknak.”

⁵⁵ LISZNYAI Kálmán, *Talpraugrott egésségem vizililiumleve Graefenbergből a magyar olvasó közönséghez*, Pest, 1857, 7.

⁵⁶ AJÖM, I, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, 448.

⁵⁷ Tompa Mihály levele Szemere Miklósnak, 1851. ápr. 23. = TOMPA Mihály *Levelezése*, I, s. a. r. BISZT-RAY Gyula, Bp., 1964, 134.

A szerkesztői megjegyzésből az látszik, hogy Ronyvafi Tompának tulajdonította az Arianus álnéven megjelent Arany-verset és úgy válaszol rá, ahogy Tompa válaszolt Arany Vojtina-levelére, azaz átvette a vers célzását és a felkínált szerepet.

Csak hogy ebben az esetben kissé furcsa a viszony. Az Arany-vers alanya fiatal fűzfapoéta képében könyörög ingyen lap után, és ez egyértelműen a Hölgyfutár poétáira értendő célzás lehetett. A vers közlésével a Hölgyfutár önkritikát gyakorolt. A választ, a visszavágást pedig egy fiatal költőnek kellett volna írnia, hiszen a válaszvers egy öreg költő képében hárítja el az ingyen lap kérését, hivatkozva arra, hogy ő már kiegészített és képtelen a versírásra. Az Arany-vers által felkínált versépítési szituáció így lenne teljes, a versbeli szerepcsere így valósulna meg tökéletesen. Csak hogy Szemere Miklós 1802-ben született, tehát Arany-nál tizenöt évvel idősebb volt. Szemere részéről nem annyira a másik kifigurázásaként, játékos versbeli szerepcsereként olvasható a két vers, hanem inkább őszinte vallomásként érthető.

Arany verse valóban a *Vojtina levelekkel* megkezdett hangvételt folytatja, amelyet majd a *Vojtina ars poétikájával* teljesít ki. Ez is olyan szerepversnek tekinthető, amelyben a megszólaló a kezdő költő, a fűzfapoéta szerepébe bújva nyilatkozik. Feltűnő azonban, hogy ez a versszöveg nem kínál fel tanító célzatot, tehát az ars poétikaszerű olvashatóságát nem engedi meg érvényre jutni, még olyan különös, a versbeli beszélő megváltozásával működő, szinte az ars poétikai megszólalásmódot kifigurázó formában sem, ahogy ez a *Vojtina ars poétikájában* megjelent. A satirikus felhang és a stílusparódia besűrűsödése azonban itt is nyilvánvaló lehet, de csak akkor, ha tudjuk, hogy Arany írta az először Arianus álnéven megjelent verset, amelyre a szöveg céloz is az „Aranyat ér minden sorom” harmadik versszakban szereplő sorával. Csak csodálható, hogy Szemere Tompára gyanakodott és nem jött rá, hogy az *Év kezdeté*nt Arany írta. Kérdés azonban, hogy a korszak olvasóközönsége, és főleg Arany mit látott, mit tudott ebből.

Ingyen-lap

Kegyedtől, szerkesztő barátom,
Maradnom látom nem lehet,
Lapját nyakamra küldi egyre,
Hogy irjak bele verseket;
De én azt mondom: eztán sem fog
Kapni, mint eddig sem kapott.
Legyen hát szives nem küldeni
Szerkesztő, kérem, a lapot!

Szárnas gebém beteg, mogorva,
S mégis mi könnyen meglehet
Üljek rá, a sűrű tömeg közt
Megrugna vagy egy németet.
Jobb, töltse ő sötét ólamban

Az isten adta jó napot!

Legyen hát szíves nem küldeni

Szerkesztő, kérem, a lapot.

S mit is daloljak? csattogányom,

Az édes ajku szerelem,

Körmös bagoly lett, fénykerülő,

Kell az ördögnek nem nekem!

Végig karmolta keblem, s végre

Vadul huhogva elhagyott.

Legyen hát szíves nem küldeni

Szerkesztő, kérem, a lapot.

Vagy a barátság istennőjét?

Tiszta volt egykor mint a hó,

De nagy ...hó lett e leányból,

A mióta már eladó:

Nyalja halálos ellenét is

Egy pántlikáért, mit kapott. –

Legyen hát szíves nem küldeni

Szerkesztő, kérem, a lapot.

Elhagytak! – még a remény is, – nem,

E jós cigányasszonyt magam

Űztem el házamból mérgemben,

Hazudják merre kedve van;

Sápadtan, rongyosan, mezítláb,

A tengeren túl szaladott. –

Legyen hát szíves nem küldeni

Szerkesztő, kérem, a lapot.

S aztán vén hárfás vagyok már én,

S a költészet muzsája bár

Égi, még is csak lány, s inkább

Ifju legények közül jár.

Lelkem olly röst mint sírba fekvő

Bival, pogány egy állapot.

Legyen hát szíves nem küldeni

Szerkesztő, kérem, a lapot.

De, mondok egy okos tanácsot!

Lapjában minap olvasám,

Milly esdeklőn vágyik egy ujonc

Poéta – ingyenlap után.

En, ugy sem gyártok többé verset,

Ó mindennap ígér hatót.

Helyettem e derék fickónak

Küldje hát kérem a lapot.

A Hölgyfutár részéről Ronyvafi versének sietős és a címlapra helyezett közreadását magyarázhatta, hogy a generációs célzást a Hölgyfutár gyorsan meg akarta torolni Aranyon. A lap szerkesztősége tehát könnyen azonosulhatott Ronyvafival. Nagy különbséget okoz azonban a vers olvasatában az, hogy kit tekintünk Ronyvafinak. Szemere részéről ugyanis a vers csak játékos élcélődésnek tekinthető az általa az *Év kezdetén* szerzőjének vélt, nála valóban fiatalabb költővel, Tompával. A Hölgyfutár Ronyvafival azonosulása, azonosítása viszont az évődés jellegét megvonja, és jóval komolyabb háttérrel ad a szövegnek, szinte bosszúként válik értelmezhetővé a visszavetítés. A válaszként írt vers ugyanis erős sértést jelenthetett Arany számára, de csak akkor, ha nem tudta, ki rejlik a Ronyvafi név mögött, és a választ a Hölgyfutár visszavágásaként azonosította.

A Hölgyfutár költői könnyen érezhettek azonosítást az Arany versében megszólaló költővel, a célzást valószínűleg észrevették. Aranynál a kilencedik versszakban ugyanis az Irén név jelenik meg. Az Irén nevű hölgy pedig valószínűleg közismert lehetett mint olyan, akinek a lap hangadója, Tóth Kálmán szívesen udvarol. Bár Tóth Kálmán Irén nevét említő novellája és verse csak az *Év kezdetén* megjelenése (Hölgyfutár, 1851. január 17., 13. sz.) után jelent meg (*Irén helyett Dorottya*, Hölgyfutár, 1852. augusztus 27. és augusztus 28., 196. sz.; *Irénnek*, Hölgyfutár, 1856. február 5.), mégis lehetséges, hogy már korábban is ismert volt a fiatal költő és a ma már ismeretlen „Irén” közötti gyengéd vonzalom. Az akkori közvélemény feltehetően tájékozott lehetett az ünnepezt költő, Tóth Kálmán szerelmeit illetően, hiszen – ahogy a kortárs Vadnay Károly emlékezésében feltételezi⁵⁸ – Tóth Kálmán első összegyűjtött, teljesnek nevezett, valójában válogatott kötetének kronológiáját éppen azért bontotta meg, hogy ne lehessen a sorrendből kikövetkeztetni szerelmes verseinek címzettjét. Valószínűleg kedvelt szórakozás lehetett tehát szerelmes versei ihlető műzsájának „megfejtése”. Ez a szerelem egyébként is a jelentősebbek és így feltehetően a hosszabban tartóak közé tartozott, mivel a jóval későbbi keletkezésű *Szerelmeim* című versében Tóth Kálmán az első szerelme után közvetlenül, a második versszakban emlékezik az Irénnel való, „Gyülöltem bár, szerettem őt” sorral jellemzett viszonyról,⁵⁹ amely a Catullustól eredeztethető, de a magyar költészetben – talán Baudelaire nyomán – Adynál példaértékűvé váló ambivalens szerelemfelfogás egy korai magyar irodalmi változatának tekinthető. Ez is figyelmeztethet arra, hogy Tóth Kálmán nem sorolható be a Bach-korszakban pályáját kezdő fűzfapoéták táborába, hanem a kezdeti bizonytalanságok után egy összetettebb létélmény megfogalmazójává vált.

⁵⁸ VADNAY Károly, *Tóth Kálmán emlékezete = Tóth Kálmán emlékalbum*, szerk. HORVÁTH Cyrill, Baja, 1894, 53–54.

⁵⁹ TÓTH Kálmán *Összegyűjtött költeményei*, Bp., 1878, 289.

Erről a *Szerelmeim* című versről Tóth Kálmán barátja, Vadnay Károly azt állította, hogy „csak az elsőnek mondta meg a valódi nevét, a többinek álnevet adott...”⁶⁰ Lehet azonban, hogy Vadnay állítása a maga korában szokatlan szerelmi költészet e versbeli felfogásának szól inkább, hiszen az ötvenes években – ha nem is életrajzilag bizonyíthatóan, de novella- és versszöveg alapján – valóban volt Irén nevű szerelme a Tóth Kálmánként aláírt művek beszélőjének. Vadnay szinte mentegeti Tóth Kálmánt azért az eljárásért, hogy szerelmes versében egyszerre négy nő iránti vonzalmáról beszél. Valószínűleg Vadnaynak ez a gesztusa a maga korában még az eszményi szerelem poétikájának ellentétében egy modernebb szerelemfelfogás számlájára írható. Bizonyára azért is feltűnő lehetett ez az Irénnel való kapcsolat, mert Tóth Kálmánt akkoriban elsősorban a szerelmi líra képviselőjeként tartották számon és a nők bálványaként állandó figyelemben részesült. Ferenczy József erről a versbeli Irénről állította, hogy Tóth Kálmán későbbi feleségét, Majthényi Flórát nevezte meg így.⁶¹ Lehetséges tehát, hogy magára vehette az Arany-szöveg célzásait. Arany szerzői szándékát tekintve azonban valószínűleg nem kell ilyen messzire menni és személyre szabott célzást látni az Irén név mögött. Arany részéről ugyanis az Irén név említése nem Tóth Kálmánra, hanem magára a Hölgyfutárra célozhatott inkább. A lapban az *Év kezdetén* megjelenése előtt ugyanis, négy részletben jelent meg *Irén* címmel egy meglehetősen kezdetleges elbeszélés, a valószínűleg álneven író Sali Bánk tollából.⁶²

Arany Arianus álneven írott versére a választ a Hölgyfutár azért közölte gyorsan, mert a háttérben álló, a támadásokra érzékenyen reagáló, rendkívül sértődékeny és a kritikákért gyorsan bosszút álló Tóth Kálmán úgy érezhette, hogy a verset akár ő is írhatta volna. Helyette írták meg a választ. A két vers játékossága, Arany János és a Hölgyfutár közötti szerepcsere ugyanis így kapja meg az értelmét. Az Arany verse által felkínált és a Hölgyfutár szerkesztői által elfogadott generációs szembeállítás így válik érthetővé.

Feltűnő Arany részéről az, hogy *Irénéből* szavalt Bolond Istók Klárcsinak (II. ének 102. vsz.). Ilyen formában írva Kisfaludy Károly drámájára (*Iréne*) is utalhat ez a név. Most ez az Iréne név azért érdekes, mert – ahogy a *Vojtina ars poétikájában* is megfigyelhető – itt is összemosódik a mesterköltő a fűzfapoétával. Bolond Istók második énekében ugyanis, ahogy azt a kritikai kiadás is megfigyelte, feltűnően sok az életrajzi párhuzam Bolond Istók és Arany János között. Talán annyira sok, hogy az megengedi játékos azonosításukat is. Az *Irénéből* való szavalás, pedig mintha az életrajzi szerző és az *Év kezdetén*ben kifigurázott fűzfapoéta közé tenne egyenlőségjelet – csak hogy még bonyolultabb legyen a helyzet.

De még ez sem volt elég. A Hölgyfutár szerzőgárdája feltehetően találónak érezte az Arany-vers által felkínált játékos szerepcsere lehetőségét, mert 1852. évi január 10-én megjelent számában, az ekkor Tóth Kálmán által szerkesztett *Hirdetések* rovatában,

⁶⁰ VADNAY, i. m., 34.

⁶¹ FERENCZY József, *Emlékezésed Tóth Kálmán felett*, Győr, 1888, 18. (Tóth Kálmán Majthényi Flórával 1856-ban kötött házasságot, de 1868-ban elváltak egymástól.)

⁶² SALI Bánk, *Irén*, Hölgyfutár, 1850. júl. 31., 27. sz., 107 (I.); aug. 1., 28. sz., 106 (II.); aug. 2., 29. sz., 114–115 (III.); aug. 3., 30. sz., 117–118 (IV.).

amelyben a szerkesztő szerint mindenki közzéteheti verseit, aki „minden sorért egy ezüst garast, azonkívül bélyegdíjul tíz ezüst krajcárt fizet”, a közismert költőtől, Szelestey Lászlótól Arany versének egy újabb allúzióját is közreadta *Egy – a hirdetésekben fellépett költő levele a szerkesztőhöz* címmel.⁶³

A vers megjelenési helye és a tartalma arra utal, hogy szerzője fizetett (vagy a vers tartalmának megfelelően fizetni fog) a közlésért, ami azért meglepő, mert Szelestey a Hölgyfutárban gyakran szereplő, kedvelt költők közé tartozott. Versének a *Hirdetések* rovatba való helyezése azonban nem takar leplezett értékítéletet, csak játékos gesztusnak tartható. A Hölgyfutár 1852. január 20-ai számában lábjegyzetben utalnak a tíz nappal korábban megjelent versre: „minden félremagyarázás kikerülése végett szükségesnek látjuk nyilvánítani, miszerint Szelestey Lászlónak [...] tréfás küldemény[ét] csupán azért tettük a garasos hirdetések közé, hogy annál jobban megtegyék az ohajtott hatást. Ne féljenek tehát tisztelt barátaink az executiótól”.

A Hölgyfutár tehát megértette és magára vette az Arany-vers célzását, közzétette az őt kifigurázó verset, majd válaszolt rá (Ronyvafi), végül még egyszer eljátszott az Arany-vers által felkínált témával (Szelestey), és eközben a lap egyéb verseihez képest jóval színvonalasabb produkciókat tudott közreadni. Arany verse jótékony hatást gyakorolt, mintát, követhető formát és persze a versépítéshez szükséges ötletet adott.

VI. A sárkány avagy „aquila non captat muscas”

Sötér István szerint az Arany-filológiának még pontosan meg kell határoznia *A sárkány* című vers idézeteit, nyílt vagy burkolt hivatkozásait. Szerinte azonban még enélkül is nyilvánvaló, milyen irodalomra vonatkoznak. Ehhez a nyilvánvalósághoz képest azon-

⁶³ „Tisztelt szerkesztő úr! átoosan jelentem: / Egy két versecskével ismét megjelentem, – / S reverentiával emelek kalapot, – / Ne féljen nem kérek értök ingyenlapot. / S a hirdetések közt kis hellyel beérem: / Ezt az irodalom érdekében kérem; / De legyen ön hozzám azon barátsággal: / Tessék várakozni a járandósággal! // A gazda embernek most rossz idők járnak: / Hire sincs erre a jó gabnavásárnak, / Pedig a háztartás szörnyű sokba kerül, / Bizony nem csuda ha az erszény kiürül. / S a porciónak már itt az ideje / Csak úgy sül föl bele az embernek feje / Azért kérem legyen azon barátsággal: / Tessék várakozni a járandósággal! // Ha veszi az ember: csak egy két pár csizma / Iszontató dolog, hogy mibe kerül ma!? / Hát még az öreg szűr s a készpénz fizetés, / A marhatartás és a kendermag tartás?! / Bizony nem bolondság ennyi csalárdsággal / Megélni halálos holtig emberséggel. / Azért kérem legyen azon barátsággal: / Tessék várakozni a járandósággal! // Ismerve nagy lelkét nincs kétségem benne: / Hogy több könyörgés már fölösleges lenne / Hiszen becsületes szakállomra ugyan / Hitelezhet is ám kegyed akár hogyan! / Mert azt meg azután parulámra mondom, / Hogy a megfizetés lesz a legelső gondom. / Azért kérem legyen azon barátsággal: / Tessék várakozni a járandósággal! // Hát izé... van egy pár göbölöm lekötve, / A hajszásra billog is van sütte – / Ezek ha valahogy árukba elkelnek / Valamit gondolom talán csak nevelnek, / Egy-szó mint száz: kegyed jövő szent-György napra / Látni fogja, hogy nem hitelezett puffra. / Azért kérem legyen azon barátsággal: / Tessék várakozni a járandósággal! // Hanem soráért hát – őszintén megvallom – / Édes úr! a garast egy kicsit sokallom: / Engedjen el nekem valamit ha lehet! / Szűk világ van, tegyen velem, ha csak tehet. / No de hiszen gondolom össze csak nem vesszünk: / Ha meg kell is adnom jó barátok leszünk, / Csak most legyen kérem azon barátsággal: / Tessék várakozni a járandósággal!”

ban meglehetősen tétovázónak tűnik állásfoglalása. Azt állítja, hogy „Császár Ferencre sújt konkrétan *A sárkány*, nem pedig Lisznyaiékra”, és hogy egyértelműen a Bajza-stílus epigonjai ellen fordul.⁶⁴ Egy bekezdéssel később viszont már módosít ezen az álláspontján és kijelenti, hogy a stílári ötletek, a bombasztikus metaforák a versben a „Bajza-stílus maradványait pellengérezik ki, maradványokat, melyek egyébként nemcsak a »tiszult ízlésű« nem népiesek műveiben gyakoriak, de Lisznyai, Tóth Kálmán és társaik írásaiban is”. Vagyis korábbi állítását megcáfolja, és a Bajza-stílus és a Lisznyai-, Tóth Kálmán-féle hang között azonosságot feltételez. A filológiai vizsgálódás viszont azt mutatja, hogy a konkrét utalások egyértelműen a Hölgyfutár költőit járják körül, és hogy ezen keresztül az áttétel mennyire éri a Bajza-féle stílust, az már talán ehhez képest csak másodlagos.

Az égbe szálló ember képe örök toposza a lírának. A földi valóságtól való elszakadás vágya, az eszmei magasságokba emelkedés képe mitológiai gyökerű, Ikarusz mondájával indítható, és a misztikus világkép vissza-visszatérő jelképévé válik.⁶⁵ „Transzcendentális az, ami a magasban van, ott kell lennie, és ott lehet: transzcendens az, ami magasabbra tör, de nem tud feljutni, esetleg nem is kell feljutnia”⁶⁶ – írták a Schlegel-fivérek, figyelemztetve az ilyen jellegű témák egy lehetséges értelmezési tartományára. Arany verse azonban felidézi ugyan, de távol áll ettől a tartalomtól. Tanmese jellegű felépítése éppen ezt a valóságtól való elrugaszkodást hárítja el. Azt a szemléletet utasítja el, amelyet az 1870-es években pályájukat kezdő írók generációs regényének is tartott *Álmok álmodója* szinte egy új nemzedék életérzéseként fogalmaz meg: „Korán vágyódtam én is rokonkebel után. De minden kísérlet után annál ridegebben vonúltam megint zárkózottságomba, valahányszor vonzódásomat megbecsülve, magamat megértve nem találtam, vagy az ő mulatságaikba magamat beletalálni nem tudtam. Ha ezen elkeseredtem, a napnak közelében magányosan lakozó sasnak képén épültem, s inkább, mint valaha, megerősödtem abban, hogy rendkívüliekre vagyok a többi ember fölött hivatva.”⁶⁷

Majd aztán a századforduló felé Komjáthy Jenőnél teljesedik ki a magyar költészetben a felszállásnak ez a tartalma (pl. *Diadalének*, *Romok fölött*, *Vágyom a bűvös, Euthánázia*, *Az újkor szelleme*, *Idegenben*), intve arra, hogy az Arany által kritika alá vett és hagyományosan a biedermeieres ízlésből kinövő kelmeiségnek tekintett ízlésvilág átlényegítve, a magasztos érzésnek a kifejezőjeként transzcendens színezetet kapva, tovább él a lírai hangot megújító törekvésekben. A téma ilyen metafizikus jelentéstartalmú, példáulértékű verse Baudelaire *Fölemelkedése* lehet.

⁶⁴ SÓTÉR István, *Nemzet és haladás*, Bp., 1963, 120. és *Világos után*, Bp., 1987, 113–114.

⁶⁵ Rudolf STEINER idézi Empedoklész: „Ha tested elhagyva a szabad éterben lebegsz, / Halhatatlan istenné válsz, ki megmenekült a haláltól.” (*A kereszténység mint misztikus tény és az ókor misztériumai*, ford. DALMAI Zoltán, Bp., é. n., 34.)

⁶⁶ A. W. SCHLEGEL, F. SCHLEGEL, *Athenaeum töredékek* (388. töredék), ford. TANDORI Dezső = Uő., *Válogatott esztétikai írások*, szerk., vál. ZOLTAI Dénes, Bp., 1980, 337–338.

⁶⁷ ASBÓTH János, *Álmok álmodója* = ASBÓTH János *Válogatott művei*, s. a. r. KICZENKO Judit, Piliscsaba, 2002, 101.

A madár motívuma, a szárnyalás és annak lehetetlensége egyébként kulcsmotívuma a 19. századvég európai irodalmának, a korszak egyik leginkább kedvelt jelképe (pl. Ibsen: *A vadkacsa*, Csehov: *A sirály*, Maeterlinck: *A kék madár* stb.). A századközépen azonban Arany és kortársai egyértelműen nem a szimbólumszerű, hanem a Baudelaire-nél szintén megtalálható (*Az albatrosz*) konkrétabb, allegorikus madár-motívumot kedvelik (pl. *A rab gólya*, *A madár ha nem dalolhat*, Tompa: *A madár, fiaihoz*, *A gólyához*), amely a szabadság szárnyalásával szembeállított földhözkööttség ellentétében, az elvágyódás és itt maradás feszültségében, valamint az énekesmadár dalolását a költői lét allegóriájaként vevő értelemben volt képes kiaknázni jelképteremtő erejét. A metafizikus értelmezési tartományon belül viszont a tradicionálisan jelképes sas különösen kitüntetett madárrá vált, amely a gnosztikusok (pl. a Tamás akták Gyöngyhimnusza) szerint a valódi tudás megszerzéséhez vezető eszköz is lehet.

Sőtérnek igaza van abban a gyanújában, hogy *A sárkány* az almanach-líra felé is céloz, hiszen a földi valótól elszakadt sas allegóriáját a Bajza-féle ún. almanach-lírikusok is kedvvel alkalmazták. *A sárkányban* szereplő sas képe valóban akár egy Bajza-versben (*A rabköltő*) a költő képében megszólaló lírai én elvágyódó versindítására való utalás is lehetne („Volnék, mint sas, szabad / Uratlan bérceken, / Fellengő szárnyakon / Röpülne énekem. // Magas dalt zengenék / Emelni lelkeket, / Szavam betöltené / A földet és eget”). Mégis Petőfi verse, *Az alföld* és annak néhány sora („Börtönéből szabadult sas lelkem / [...] Felrepülök ekkor gondolatban / Túl a földön felhők közelébe”) hozhatta divatba újra.⁶⁸ Petőfi *Az utánzókhöz* c. versének második versszaka pedig akár a motívum gondolati alapozását jelenthette, ars poétikaként állíthatta példaszerűvé a sas metaforáját („Azt gondoljátok: a költés szekér, / Mely ballag széles országúton? / Sas a költés; hol nem járt senki sem, / Ő arra indul fennen, szabadon”).⁶⁹ Tehát a sas-metaphora kedvelésében a Bajza- és a Petőfi-féle hagyomány találkozik és mindkettőjükénél a költő és a költés jelképe lesz. Petőfinél azonban még egy jelentéstöbblet is kap. Míg Bajzánál pusztán a fenségességet és a fennköltséget jelenti, addig nála az eredetiség metaforikus jelentésével is kiegészül, a romantikus zsenikultusz költői képe lesz.

A kétféle ízlésvilág kapcsolatának az árnyékában nem csoda hát, hogy az ötvenes évek első felében szinte előzőnli a Hölgyfutárt a legtöbbször sasként, de gyakran más madár képében, sőt szellemként, lángészként égbe lendülő költő allegorikus képe és az ez utáni vágyakozás. Olyan versek bizonyítják ezt, mint Orbán Pető: *Egy őrült felett*, Tóth Kálmán: *Szívvirágok* XI. és *A költő*, Kopasz László: *A fellegekhez*, Györffy Gyula: *A sastoll*, *Az én költészetem*, *Mit szólnál a sasról*, Sándor: *Halálvágy*, Tóth Endre: *Hajnal előtt*,

⁶⁸ E sorról mutatta ki Horváth János a Byron-reminiscenciát (HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., 1922, 527).

⁶⁹ Más Petőfi-versek megidézése is felfedezhető *A sárkányban*, mint pl. a *Tűz* második versszaka: „Tűz kell nekem; víz maradjon / A békának és a hálnak / És a rossz poétának, kik / Béka módra kuruttyolnak.” Vagy a *Menny és föld*: „le a mennyből, le tehát a földre! / Vigy le, vigy le, képzeménym szárnya, / Mielőtt lebuknám összetörve, / Mint lebukott egykor Phaëton”; *A gólya* negyedik versszaka: „És elgondolkodtam. Jól tudom, az gyakran / Fordult meg fejembe: / Miért hogy az ember nincs úgy, mint a madár, / Szárnyakkal teremtvé? / Csak a messzeséget járhatni meg lábbal / S nem a magasságot; / Mit ér nekem, mit a messzeség? mikor én / A magasba vágyok. / Fölfelé vágytam én. Ah, úgy irigyeltem / Sorsáért a napot”.

Fehér a föld, Virág a neved is..., amelyekben a sas, kissé epigon-ízűen, a költői én és alkotásmód metaforájaként tűnik elő.⁷⁰ A sas-motívum ilyen túlhajtására Jókai is felfigyelt. Kulcsregényében, a *Politikai divatokban* a Petőfire emlékeztető Pusztafi a Szendrey Júliára hasonlító Szerafint a „Hajdan sas volt a jelvényem” sorával rémiszti meg. Az új földesúrbán pedig Fellegormi Danó versének a címe *A fogoly madár*, amelyről „[n]emigen lehet kivenni az értelmét, hogy gyermekvers-e, vagy aesopusi mese, vagy szerelmes allegória, vagy pedig hazafias költemény”,⁷¹ Pajtay Corinnáé pedig, amelyet Fellegormi a Holdvilág című lapnak kíván adni, *A leláncolt sas*, „már valóságos politikai költemény. A leláncolt sas egy fogoly ifjú, kinek a repüléshez a hiányzó szárnyakon kívül még az a gátló akadály is van, hogy porkoláb vigyáz lépéseire.”⁷²

Nemcsak a Petőfi-imitáció, illetve az utánzás szándéka okozhatta ennek a motívumnak túlzott divattá válását, a szerelem mellett szinte kizárólagos verstárggyá alakulását, hanem az a bizonytalan helyzet is, amibe a még kiforratlanabb hangú fiatal költők kerültek. A hagyományos verstárgyak kimerülése óhatatlanul kedvezett a kevésbé konkrét, de könnyen allegorizálható versépítő gyakorlatnak. A tárgyaltan lebegés és felemelkedés a versírási vágy és a vers iránti nemzeti igény miatt szaporodott ekkor el. A sas a líra földtől elszakadó tárgyatlanságát megjelenítő metaforává válhatott. A repülés vágya, a valótól való eltávolodás szándéka a hitelesnek érzett költői témák hiányát is jelezheti. Aranyánál is feltűnik ez a krízisérzet (pl. *Letésem a lantot*), amely a költészet akarásával, kényszerítő szükségességének az érzetével, sőt menedékként való értelmezésével párosulva szinte egyértelműen vezeti el a bizonytalanabb költőt az utánzáshoz, plágiumhoz vagy a dolgozat elején idézett két versben bemutatott és lehetetlenné vált költői témákat áttekinthető lemondó önreflexióhoz. Arany azonban ugyanebből az érzésből fakadó verseiben parodisztikus felfogással, az irodalmiság feltűnő érzékeltetésével elkerülhetővé tette a fellengzősséget, a túlzott ünnepélyességet és dagályosságot, túlzott excentrikusságot, a költői értékrend megingását, amely a szárnyalás képeihez a gyengébb költőknél társult. Nála is megjelent ugyanis a repülés témája: „Testem étherré vált. repülni akarok, / lebbe-nő szárnyaím e két könnyű karok...” (*Álom-való*), hiszen hasonló gyötrelmekkel vívódott ő is, de ízlése és mértéktartása elkerülte a témátlan fellengzősséget.

Arany mindenesetre felfigyelhetett a „repülés”-nek ilyen gyakori feltűnésére és versével valószínűleg Tóth Kálmán felé szűrt leginkább, akinek néhány sora – „Én a világról semmit sem tudok... / S ha róla gondolkodom néha / Szárnyavesztett sasként lehullok.”⁷³ – akár az Arany-vers történéseinek summája is lehetne, és ugyanolyan fogalmazásbeli baklövésnek, a buta naivitás öntudatlan bevallásának tekinthető, mint amelyet Arany a *Vojtina ars poétikájának* az elején figuráz ki. A sasként való repülés, úgy látszik, szálka

⁷⁰ A versek megtalálhatóak az említés sorrendjében a Hölgyfutárban: 1850. jan. 26., 22. sz.; 1850. jan. 17. 14. sz.; 1853. jún. 11., 115. sz.; 1850. márc. 22., 68. sz.; 1852. dec. 13., 284. sz.; 1853. márc. 18., 47. sz.; 1853. nov. 24., 252. sz.; 1850. febr. 11., 34. sz.; 1850. júl. 11., 10. sz.; 1852. jan. 7., 4. sz.; 1853. jan. 29., 24. sz.

⁷¹ JÓKAI Mór, *Az új földesúr*, s. a. r. KULCSÁR Adorján, Bp., 1963, 93.

⁷² Uo.

⁷³ TÓTH Kálmán, *Szívvirágok*, IX, Hölgyfutár, 1850. jan. 17., 14. sz.

lehetett Arany szemében. Az 1856-ra datált *Írjak, ne írjak* című versében is ez az egyik leginkább csúfolható fogása a korabeli költőknek („miként sas» röptiben merész, / Felhőt eszik s bátran a napba néz”). A repülés motívuma – mint látható volt – leggyakrabban a sasmadár képével fonódott össze. Ennek a legimpozánsabbnak tartott madárnak a képében lendültek tehát az ifjú költők szellemszárnyaikon az égbe.

Lehet azonban, hogy nemcsak Tóth Kálmán, de Lisznyai is érintett a vers fő motívuma által. A sas akár rá is célozhat. Szilágyi Sándor feltehetően Székely József Lisznyai-ekrológja nyomán⁷⁴ emlékezett meg arról, hogy Lisznyai 1848-ban azon küldöttségnek, mely Pest városa részéről az unió ügyében Kolozsvárra ment az országgyűlésre, mondta jellegzetes palócos kiejtésével azt a „phrasist: »mi vagyunk a puszták sassai, ti vagytok a bércek sassai«”.⁷⁵ Ezt a mondást Szinnyei már „országosan ismert” mondásként jelölte meg.⁷⁶

Az érzékeny Arany⁷⁷ a sasnak ebben az 1850-es évek elején tapasztalható kultuszában aztán lehet, hogy célzást is láthatott a „vén sas”-nak az 1848-ban keletkezett, de először 1854-ben megjelenő *Toldi estéjében* (I. ének 38., II. ének 3., III. ének 24. versszakai) való feltűnésére. Mindez egy másfajta és jóval áttételesebb jelentéstartomány meglétére int. *A sárkány* című versben az önmagát sasnak látó sárkány az olvasóban Kisfaludy Károly *A sastoll* című versének cselekményét idézi fel, amely szerint az öreg Toldi vén sasként jár túl a fiatal eszén, hivatkozva arra, hogy a „vén sasnak tolla is súly”, ezért átadja a köntösét, ami a fiatalt szétnyomja. Ebben a Toldi-témát megverselő költeményben a generációs vita tehát a fiatalabb jelképes sassá válásának a kudarcában dől el. A sas szerepe ebben a kontextusban akár a fiatal költőknek (sárkány) Arany János (sas) utánzásaként is értékelhető. A mesterköltővé válás nehézségeire, az utánzás által való elbukás lehetőségére célozhat.

Noha 1853-ban Arany még csak harminchat éves, az 1840-es évek végén és 1850-es évek elején pályájukat kezdő írók számára az először a Hölgyfutár 1850. februári 15-ei számában megjelenő *Évek, ti még jövőendő évek* című vers ötödik versszakában a „vén vagyok” kifejezés adhatott okot az életkor általi szembeállításra, az ő oldalukról is az eredendő esztétikai vita generációs vitává tételére. Hogy létezhetett egy ilyen látens vita, arra nemcsak a „mezítlábas kamasz” kifejezés, az *Év kezdetén* és a rá adott válaszok, hanem az egyik fiatal költő, az Aranynál tizenhárom évvel fiatalabb Nyilas Samu verse, *A vén költő* is bizonyíték lehet. Ez *A sárkány* megjelenése után egy évvel publikált vers egyértelműen a *Letésem a lantotra* utal, összekötve az idősebb életkort, a cím által is

⁷⁴ Vö. SZILÁGYI Márton, *i. m.*, 45; Szilágyi Márton – bemutatva a hátteret – Lisznyainak e mondását politikai baklövésnek mutatja be.

⁷⁵ SZILÁGYI Sándor, *Vers-tréfa Arany Jánostól és Szász Károlytól*, Nemzet, 1882, reggeli kiadás, melléklet a dec. 31-ei 120. számhoz, I. n.

⁷⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., 1900, VII, 1311 (*Lisznyai* címszó).

⁷⁷ Sötér István említi, hogy „[b]izonnyal számolnunk kell Aranynak beteges gyanakvásig csigázott érzékenységével [...], hisz annyi jelét adta már, hogy valamely ártatlan és célzat nélküli szót vagy mondatot ellene irányzott »köpeny alatti bökésnek« képes felfogni”. (SÖTÉR István, *Világos után*, Bp., 1987, 109.)

megnevezett „vén költő”-t a földhözragadtság fogalmával, amelyet a repülés és az újjaszületés fogalmával állít szembe. A vén költő mondja a versben:

Dalolnék én, de lelkem szárnya
Lekötve, már nem szállhatok...
Hová levétek, oh hová ti
Édes dalok, vidám dalok!?...

Elköltöznének ők – s magukkal
Boldogságomat is elvivék.
Ifjuságom fényes világa!
Jőjj vissza még, jőjj vissza még!...

Majd a versbéli beszélő így folytatja:

Fájt hogy dalával többé nem repülhet
Magasan, nap felé.
S fájdalmában lantjához így esenge:
Csak még egyszer zendülj meg oh lant!
Egyszer a míg hatyúdalom,
Elzengem itt alatt.
Szent hangjaidra érzem, még egy percig
Erőt nyerek, megifjulok:
Aztán nem bánom, némulj el örökre
Szakadjatok meg érző hurok!...⁷⁸

A sárkány hátterében tehát az esztétikai és poétikai elvek kifejtése mellett, amelyet az értekezői életmű poétikájának a szempontjából Dávidházi Péter állapított meg,⁷⁹ még egy másik vita is folyik, amely – az esztétikai szempontból értelmezett értékrend abszolút érvényét megkérdőjelezve – generációs ellentétte szűkíti le a szembenállást. Ennek a vitának a fényében az Arany-vers értelem-összefüggése módosulhat, mert a valótól való elszakadást nem általában utasítja el, hanem csak tapasztalattal, tehetséggel és önfegyelemmel rendelkező költőknek ajánlhatja.

⁷⁸ NYILAS Samu, *A vén költő*, Hölgyfutár, 1854. máj. 26., 106. sz.

⁷⁹ „Találó észrevétel, hogy Arany költői képzelete csak az önfegyelem kihagyásának a pillanataiban enged a szürrealista, racionálisan szinte követhetetlen képalkotás csábításainak. Ahogy a végtelen univerzum sejtelve kritikus munkája közben is elborzasztja, ugyanúgy készíti folyóirat-szerkesztőként is helyesbítő megjegyzésre a szerinte laikus gondolat, miszerint a költő szférája oly fennem kezdődne, ahol más ember életmódja már felmondja a szolgálatot. [...] Feltűnő, hogy e meggyőződés Arany több írásában visszatér, legtisztábban a Fejes István vagy Bulcsú Károly verseiről szóló bírálatában, s talán ez szólal meg *A sárkány* című tankölteményben is.” DÁVIDHÁZI Péter, *Humyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*, Bp., 1992, 101.

De vegyük csak sorra a kinyomozható filológiai utalásokat a versben, hogy a feloldható utalások alapján eldönthető, pontosítható legyen a szöveg célzatossága és értéktétele. Az első konkrét irodalmi utalás *A sárkány*-ban a „*Balatoni levél*” idézőjellel megjelölt cím, amelyhez Arany hozzáfűzte: „Dagályos levelek egy szépirodalmi lapban”. Pap Gábertől (Pap Kovács Gáborként is szerepelt pl. *Utiképek és eszmék* című írása elején a *Hölgyfutár* 1854. évi január 11-ei számában) *Balatonfölvídedi levelek* címmel jelentek meg beszámolók a vidéki életről a *Hölgyfutár* 1852. december 10-ei 282. számában először, amelyek aztán rendszeresen folytatódtak. A második közleménye 1852. december 21-én jelent meg, majd 1853-ban átlagosan havonta háromszor jelentkezett a vidéki levelező, de volt hónap, amikor gyakrabban is. A szövegek minőségét illetően Arany „dagályos” jelzője talán látszik, és valószínűleg a naponta megjelenő *Hölgyfutár*-ban is csak jobb hiányában közölték, töltelékeknek tekintették. Még 1856-ban is jelentek meg *Balatonfölvídedi levelek* (1856. február 7. és március 5.), tehát gyakoriságuk miatt a hosszú és unalmas szövegek ha nem is olvasottak, de mindenképpen közismertek lehettek a lap olvasói körében. A szerző, Pap Gábor (1827–1891) *A sárkány* című vers születésekor – ahogy Szinnyei Józseftől tudható – Balatonudvariban volt lelkész, majd 1874-ben a dunántúli egyházkerület szuperintendensévé választották. Balatonfelvidéki levelei után az Arany által szerkesztett *Koszorú* 1863. november 1-jei számában megjelent egy verse, *Múlt, jelen, jövő* címmel. Ebből is látszik, hogy Arany a későbbiekben, lapszerkesztőként rászorult az ötvenes években még elutasított költői csoportosulás verstermelésére.

A következő utalás, szintén idézőjelben, az „*Árnyék és szerelmese*”. Ez minden bizonnyal Lisznai Kálmánra céloz, akinek *Szerelmemnek szép árnyéka* címmel a *Hölgyfutár* 1852. november 26-ai, 271. számában jelent meg verse, amelyet a *Madarak pajtása* kötet is tartalmaz.⁸⁰ Arany tehát, ahogy a *Balatonfölvídedi levelek* esetében, itt sem idéz szó, illetve betű szerinti pontossággal. Lehet, hogy nem volt meg nála a *Hölgyfutár* száma és csak emlékezetből említi, de lehet, hogy – talán inkább diszkrécióból – nem is akarta még jobban pontosítani a célzást.

A sárkány című vers tartalmaz még további utalásokat is. Az idézőjelben található részletek valószínűleg konkrét szövegeket idéznek, ha nem is szó szerint, de a kortársak számára felismerhetően, ahogy az „*árnyék és szerelmese*” esetében is látható volt. A „Változat a sphaerák dalára”, „Hol a villám foganzik és / Bölcsődala mennydörgés”, „Hol a mindenséget belátja” stb. idézőjeles utalásai valószínűleg ugyanúgy, szövegszerűen hasonló formában megtalálhatóak a *Hölgyfutár*, és talán nem csak a *Hölgyfutár* versei között. Ezek feloldása még hiányzik, de most elsősorban nem is ennek a tanmese formájú szövegnek a „megfejtése” és az értelmezése volt a cél, hanem annak a költői párbeszéd-

⁸⁰ „Szerelmemnek szép árnyéka / Titkos, édes bánat, / Árnyékold be szépen, lágyan / Halovány orcámat. // Mint a hunyó nap nyomába / Ereszkedő felhő: / Melly friss vízfénnyel előntve / A bus égre feljő. // E vízfény oly kedves, hogy a / Csillagok irigylük, / Reszketnek utána s méla / Sugárral kísérik. // Mint az én bánatomat, / Kisérti a remény, / Ez a hullófényben lévő / Csillag, e bolygó fény. // Lányul, oszlik bánatom, e / Fehér báránnyal felhő, / Ez a szelíd árnyék, / S majd meg újra megnő. // S végre azt sem tudom bizton, / Bár úgy vonzom vágyom: / Lelkemből ez a borzongás – Bánat é vagy álom?! // Álmodom é a fájdalmat, / vagy igazán érzem? / Hej te kis lány, édes csalfám, / Hej te mondd meg nekem!!!”

nek a bemutatása, amely feltehetőleg az 1850-es évek első felének egyik legfontosabb költészettörténeti szituációját alakította ki.

A verses szövegekben folytatott párbeszéd, polémia, olyan tárgyat adott, amelyben a homályossá vált esztétikai elvek a konfrontáció során egyértelműbbekké váltak, a körvonalak megszilárdultak, a formai fegyelem határozottabban megnyilvánulhatott. A játékoság pedig üdítőbbé tehetette a nyomott hangulatot.

VII. Egy tabu körbejárása:

A walesi bárdok háttere

Nincs Aranynak talán közismertebb és nincs is több legendával körített műve, mint *A walesi bárdok*. A művet és a rá települő történetet még az is ismeri, aki nem különösen rajong az irodalomért és Arany Jánosért. A költőnek ez a verse és annak háttere adja meg igazán a nemzeti költő szerepéhez társuló heroikus, az elnyomóval szembeálló magatartásforma éthoszát. Azt az éthoszt, amely szembesíthetővé vált a másik költői csoportosulás vezérköltőjének, Lisznayinak tetteivel, a „köszöntő vers” megírásával. A két költői csoport így a hazafiság mércéjével is különválaszthatónak tűnhetett az utókor szemében, és így Arany az elveihez hű és következetes, a meg nem alkuvó költő, Lisznayai viszont a pénzért a hatalomnak behódoló költő típusának jelképévé válhatott.

Ez az Arany-kép él ma is, annak ellenére, hogy az irodalomtörténet-írás tisztában van a legenda manipulált voltával, vagyis azzal, hogy a tények nem egyértelműen támasztják alá. A polarizáló szemlélet tehetetlenségi súlya és a jó magyar költő nimbuszához társítandó helyes nemzeti, határozott politikai elkötelezettség, úgy látszik, könnyen feledhetővé teszi a neki ellentmondó megfigyeléseket. Talán leginkább a tabu-témára utaló elhallgatás segíti a legenda továbbélését. Az eddig nyilvánosságra hozott tények számbavétele, az Arany-kutatás jelenlegi állása viszont homályos gyanúsítgatásokat okozhat, helyesebb tehát nem megijedni az esetleg kimondható eredménytől: attól, hogy Arany talán nem is különbözik ez ügyben olyan nagyon Lisznayaitól. A kutatás eddigi helyzete, ennek határozott kijelentése nélkül, erre utal, a kimondott filológiai adatokra és a ki nem mondott következtetésekre való utalások mintha ennek a tanulságnak a levonására indítanának. Csakhogy ebben az ügyben sem ilyen egyszerű a helyzet.

A középiskolai oktatásba közhelyként átment legenda ismételtetése lényegében *A walesi bárdok* értelmezését helyettesíti. A történeti és politikai felhangjaitól mentes versprodukción poétikai elemzése helyett a legenda ismerete került előtérbe, annyira, hogy a verset mint esztétikai érzékelésre számot tartó művet szinte háttérbe szorítja.⁸¹ Az a legenda tolakszik a vers elé folyton, hogy amikor 1857-ben Ferenc József Magyarországra jött feleségével, Erzsébet királynéval, felszólították a jelesebb magyar költőket, hogy írjanak üdvözlő verset. Ezt azonban Arany, ahogy Tompának írt levelében megírta, be-

⁸¹ Középiskolásoknak szánt verselemzések ebből kiindulva, lényegében ezzel a legendával pótolják az értelmezést. (Vö. MAKAY Gusztáv, „Édes hazám, fogadj szívedbe!”, Bp., 1993, 217; SERES József, *Arany János: A walesi bárdok* = SERES József, SZAPPANOS Balázs, *Verselemzések*, Bp., 1999, 80–95.)

tegségére való hivatkozással visszautasította, hiába kínáltak sok pénzt érte. Liszniai ellenben megírta. Verse ugyan névtelenül jelent meg, de feltehetően közismert volt, hogy ki is írta. Liszniai szerzőségére homályosan ugyan, de Arany is utal Tompának. Arany számára, és valószínűleg a kortársak számára is, a versben szereplő báránnyelű volt az ismertető jegy, amely Liszniai egyik kedvenc képe, ahogy a *Szerelmemnek szép árnyéka* című versében is látható volt. Arany azonban nemcsak hogy elutasította a felkérést, hanem még meg is írta *A walesi bárdokat*, amely azóta a magyar irodalomban a költői helytállásnak, a helyes hazafiúi viselkedésnek példája. – Eddig a legenda, amely annak ellenére makacsul él tovább, hogy az Arany-kutatás már rég észrevette, hogy Arany mégiscsak írt egy köszöntő verset, vagyis – ahogy ma mondanánk – egy dalszöveget.

Az utókor láthatóan Liszniainak osztotta ki a fekete báránny szerepét, pedig nem biztos, hogy megérdemelte. Az ugyan nem lehet mentség, hogy nem ő volt az egyedüli, de mindenesetre más megítélés alá eshetett tette, ha tudjuk, hogy bizony a magyar értelmiség jelentős személyiségei hajlandóak voltak az országos ünnepségben részt venni. A művészek sorra felajánlották egy-egy alkotásukat a császári párnak. A magyar érzelmű értelmiségnek a császári pár üdvözlésétől való elhatárolódása nem volt olyan általános, ahogy ezt a történeti, irodalomtörténeti kutatás beállítani igyekezett. Legjelesebb képzőművészeink olajképekkel és akvarellekkel díszes albumot készítettek,⁸² legjelesebb zeneszerzőink zenei gyűjteményt szerkesztettek,⁸³ a költők versgyűjteményt állítottak össze.⁸⁴ A korban valószínűleg azért is bocsátottak meg Liszniainak, akinek *Költői üdvözlés* című verse⁸⁵ a Budapesti Hírlap 1857. május 5-ei számában jelent meg, mert nem ő volt az

⁸² Az alkotók között szerepelt: Adler Mór, Orlay Petrics Soma, Barabás Miklós, Brodsky Sándor, Giergl Alajos, Jankó János, Lotz Károly, Than Mór, Markó Ferenc, Moser Emil, Petschnig János, sőt Barabás Miklós felesége és leánya is, egyikük egy kréta-, másikuk egy olajképpel (Hölgyfutár, 1857. máj. 12., 108. sz., 491).

⁸³ *Erzsébet-album* címmel jelent meg és Ábrányi Kornél, Bartai Ede, Doppler Ferenc és Károly, Erkel Ferenc stb. tizenkét műve volt benne, amely „mind magyar zenei szellemben van írva”. (Hölgyfutár, 1857. ápr. 30., 97. sz., 443.)

⁸⁴ Ponori Thewrewk József, Jallolics Endre, Ruth János, Kricska József, Fellner Antal, Verebely Soma, Kolbenheyer Mór nevét említi KOVÁCS József László (*Az 1857-es császárfarás irodalmi visszhangjai = Az irodalom ünnepei*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000, 263 skk.).

⁸⁵ „Budapest fölött titkos bűjelül, / Egy gyönyörű báránnyelű repül: / Tavaszhajnalok fehér leánya, / Az elalvó csillagok szép árnya / A lég homlokán lágy ködkoszorú, / Fényes homály, tündéres ború, / Haldokló szivárványok viszfénye, / Vagy tudjisten minek teremtménye, / ...Hova, merre, szelid báránnyelű?! / A nap aranypillantása oly hő: / Tüzevel még elenyész, elolvast, / Maradj te csak, innen nézd a tavaszt, / A természet szép tündérországát, / A virágok születését, báját, / A melyeknek te vagy keresztanyja, / Rájuk hullván kebled gyöngyharmatja. / ...Hova, merre, fényes báránnyelű?! / Fullajtárod a legjátszibb szellő, / Az víz téged magasan az égen, / A tejúton, a kék messzeségen. / Ne szállj el tőlünk szép égi árnyék, / Hova leszesz ha elborul az éj; / Találkozhatsz a viharral, vészszel, / S idő előtt elhalsz, elenyész. / Maradj te csak Buda tetejében, / Himes völgyek lágy ölelésében; / Szeret téged ő Buda vidéke, / Szép tavaszi napoknak jelképe. – / S – bájhangokon, mintha tündér volna, / Mintha csalogányok lelke szólna, / Megszólal a szelid báránnyelű / S a föld felé lejjebb, közelebb jó: / – Nem vagyok én hajnalok leánya, / Sem elalvó csillagok szép árnya, / Sem koszorú a lég kék homlokán, / Sem viszfényed elhaló szivárvány: / Budapestnek áldása szült engem, / Villám helyett szent áldás van bennem, / A harmatom fényes örömkönyű. / Nekem innen elröpülni könnyű / Nem is szellő az én fullajtárom, / Mely itt víz át mennyei határon: // Ezer szívből szakadt vágy, óhaj, / Sebes szárnyam a forró sóhaj, / Ifjak, aggok forró sóhajta – És így repül a népnek áldása / Mint a szeretet

egyetlen, és ő – a többiekkel ellentétben – fokozottan vigyázott arra, hogy akkoriban közismert neve ne szerepeljen a szöveg paratextusaként. További mentségül szolgálhattott, hogy versében Erzsébetet állította előtérbe Ferenc József helyett, és hogy következetesen császárként emlegeti Ferenc Józsefet. Még véletlenül sem használja a király megjelölést, miként Szilágyi Márton Lisznai-monográfiájában is megfigyelte.

Lisznai tehát a visszafogottabbak közé tartozott, nemcsak azért, mert a nevét nem engedte nyilvánosságra kerülni, hanem mert maga a vers szövege is tartózkodó a többi üdvözlő hang között. A Vasárnapi Újságban 1857. május 4-én, szintén a szerző neve nélkül megjelent költemény nem ilyen visszafogott.⁸⁶ Egyértelműen királyként és királynéként szólítja meg az ekkor még a magyar közjogi értelemben trónbitorló (V. Ferdinánd lemondását törvényes magyar országgyűlés nem fogadta el és Ferdinánd még életben volt) és ezért csupán csak császárnak nevezhető párost, ezzel magyar királyként is elismerve az ekkor még a magyar alkotmányra (ami nem volt) fel nem esküdött, magyar királyként meg nem koronázott Ferenc Józsefet.

Arany és Lisznai szembesítése egy későbbi, de még a cáfolatot is kibíró, ma is élő polarizáló szemlélet eredménye, amelyet még ma is az oppozíció tehetetlenségi súlya tart

*bárányfelhője, / Virító remények hirdetője, – / Nem félek én a vihartól, vésztől, / Származván a legerősb
 érzéstől: / A hűségnek égi érzelmétől, / Az erénynek tiszta szerelmétől. / ...Előmbé a Császár, mint egy nemtő
 / S a Császárné, mint egy angyal úgy jő: / Egyenesen szívükbe szálllok én, / E látogatás fényes ünnepén, / Az
 ifjú Császárt körülölelem / – A reményt így öleli nemzetem – / Oda simulok szívangyalához, / Az ország
 felséges Asszonyához, / Mint verőfény borulok keblére, / Ráolvadok szép fényes lelkére, / Nyomaiban járok
 mint lágy szellő, / Rá kéjt, gyönyört, örömet lehellő. / Így kísérem ez ünnep angyalát, / Minden léptét, minden
 pillantatát / Gyémántjainál szebben égek én, / S ékességül ott ragyogok fején. / Majd elborulok a trón zsámo-
 lyán, / S elzengem szépen mint a csalogány: / Hogy az egész természet üdvözlő, / Az alföldről és a bérczek
 közül. / A virágok nyiltan köszöntenek, / S kis keblüket forró vágy szállja meg: / Hej hogy csak mind hozzád
 mehetnénk, / Koszorúnak ünnepi füzérnek. / A szívárvány lejjönne az égről, / Csak mehetne hozzád ékességül,
 / Pántlikául vágyik szép ruhádon, / A hajnal meg mosolyogni orcádon. – / Lágy zenévé válik a mennydörgés,
 / S mennydörgéssé a nagy lelkesedés: / S a budapesti nép hű érzéssel / Ezt éneklí dalos ünnepléssel: // 'Üdvö-
 zöllek szép Császárné, a / Birodalom angyala, / Reményink hajnalcsillaga, / Örömeink hajnala. // Országok
 édes anyja vagy, / S nemzetünk szívébe / Mélyen hasson ez anya / Szeretet szentsége!' // 'Üdvöz légy ifju
 Császár a / Birodalom atyja: / Koronádat a boldogság / Napja ragyogtassa. / Hős kardod viharos idők / Hatal-
 mas jelképe: / S szerelmedben biztatón ott / Mosolyog a béke. // S most, midőn a magyar néphez / Látogatóba
 mégy: / El kísér e zengő áldás, / Utat bár merre végy.// A jobb hit, vágy, és szeretet, / Oltári lángra gyúl: / S a
 népáldás tündére meg / Veled útítársul. // Mint fejedelmi talizmán, / Beföd, bármily vész jó, / Mint sérthet-
 len tündérpalást. / Ez a – bárányfelhő!'"*

⁸⁶ „Magyar földön – magyarok Királya, / Hő kebelből száll Feléd a dal: / Merre jártok, TE és szép Király-
 nének, / Legyen utad fényes diadal! / S hegyen völgyön, s a sík rónaságon / Legyen ünnep széles ez országon! //
 Hatalmas Ur vagy TE itt e földön, / Mellyet Árpád szerze egykoron, / Hősök, szentek, ragyogó erénnyel, /
 Ültek, mellyen ülsz most, trónodon, / S körülöttök bajnok nemzet álla – / A honszerző ősök unokája. / Ép
 erőben él ez mind maiglan / Körülötted ifju, hős Császár / Hűségében szilárd, ingatatlan, / Mint hegy ormán
 álló sziklaszál, / Vész, vihar közt oszlopa a trónnak, / Mint TE Atyja a szép, drága honnak. // Illy hűséggel áll
 Körüled most is, / Üdvözölve, Fölség, Tégedet, / S kit Magaddal e szent földre hoztál, / Szeretett Királyi
 Hölgyedet; / S ajkatoknak édes mosolygásán / Uj derűt lát kelni szép hazáján. // Kegymosolytok drága zálogul
 lesz, / Hogy fölél dicsőn e hon megint, / És e nagyra termett nép az utra, / Mellyen jártok, örömkönyt hint, /
 S örömeiben áldást mond Reátok, / Hogy ragyogjon soká koronátok!"

fenn.⁸⁷ A két költői magatartásmód szembeállítása nevelési célokat volt képes betölteni, ezért nyomhatja el az esztétikai szempontú értelmezését *A walesi bárdoknak*. *A walesi bárdok* hátterének legendája ugyanis, ahogy általában a legendák, nem igaz vagy nem úgy igaz, ahogy vélni szeretnénk. Nem lehet többé már úgy tenni, mintha nem tudnánk azt, hogy *A walesi bárdokat* Arany csak jóval később, 1863-ban jelentette meg, és valószínűleg fejezte is be.⁸⁸ 1857-ben viszont egy köszöntő dalra vonatkozó felkérésnek eleget tett. Erről ugyanis irodalomtörténet-írásunk – ha nem is túlságosan nagydobra verve, inkább a filológiai megjegyzések közé számúzva – már régóta tud.

Voinovich Géza nem *A walesi bárdok* jegyzetében, hanem a *Köszöntő-dal* kritikai kiadásbeli jegyzetében már megemlítette, hogy Arany megírta az üdvözlő verset. Keresztury Dezső pedig a *Kapcsos könyv* facsimile kiadása során szembesült ezzel a ténnyel és ezt Arany-monográfiájában is feltüntette. Voinovich Géza és Keresztury Dezső azonban feltehetően a tabu-témának kijáró ijedelemtől áthatva nem teljesen pontosan regisztrálja az eseményeket. Mintha nem mernék végiggondolni, hogy mi is történhetett, és a lehetőség szerint pontosan utánajárni a fellelhető tényeknek. Nézzük csak a szóban forgó Arany-verset:

Köszöntő-dal
II. Endre korában

Bort ide a billikomba! föl vele!
Csengjen össze tiszta ezüst kebele,
Mint szivünkől e kívánság égre száll:
Éljen a hon! éljen urunk, a király!

Harcra magyar! lelsz magadnak vívni tért:
Győzni dicső, halni dicső, a hitért;
Tűzz keresztet Jerusálem szent fokán:
Éljen a hit! vesszen el a vad pogány!

Egyesül a rózsavirág és kereszt:
Ily jegy alatt hű lovagszív vért ereszt:
Éljen urunk, hős királyunk, s leánya,
Magyarország legdeliebb rózsája!

(1857. március)

⁸⁷ *A walesi bárdok* és Lisznyai Költői üdvözlétének morális felhangú szembesítése található meg például: VADNAY Károly, *A madarak pajtása (Emlékezés Lisznyaira)* = V. K., *Elmúlt idők*, Bp., 1886, 187; *A 19. századi magyar történelem*, szerk. GERGELY András, Bp., 1998, 324; DÁVIDHÁZI Péter, „Per passivam resistentiam”: Egy politikai magatartásforma értékeléséhez = D. P., *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., 1998, 39; KOVÁCS József László, *Az 1857-es császárráadás irodalmi visszhangjai* = *Az irodalom ünnepei*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000.

⁸⁸ Vö. MALLER Sándor, Neville MASTERMAN, „Ötszáz, bizony, dalolva ment lángsírba welszi bárd”, It, 1993, 276 skk.

A vers csak abban az esetben lehet árulkodó a szerzőjének, Arany Jánosnak a politikai állásfoglalásáról, ha tudjuk azt, hogy milyen alkalomra készült. Ez pedig a *Kapcsos könyv* kéziratából válhatott csak világossá. Keresztury Dezső így figyelmeztet a *Köszöntődal* háttérét: „A Kapcsos könyvben ez az első vers, amelyhez Arany magyarázatokat fűzött. A cím alá »(Egy opera szövegéhez; mely II. Endre korában játszik)«, a vers végére: »(Gróf Ráday színigazgató kívánatára)«, fent a cím mellé még egyszer: »(Erzsébet operához)«; azután oldalt, mintegy az egész verset védve körülhatároló sөvény lezárásul, olvasható a »Gyűjteménybe nem való«, s az egész alatt a dátum: »(Márcz. 1857.)«.” Majd így folytatja: „Figyelemre kevésbé méltatott tény, hogy Arany mégis részt kellett vállalnia abból a nehéz ünneplésből. A köszöntő ti. annak az operának a betéte lett, amelyet Ráday Gedeon a királyné tiszteletére íratott Czanyuga Józseffel, s amelynek zenéjét Erkel Ferencel és a két Doppler testvérrel szereztette. Az opera hősnője Árpád-házi Szent Erzsébet, címe *Erzsébet*; célzata nem egyházi.”⁸⁹

Az irodalomtörténeti kutatás pillanatnyi állása szerint tehát Arany megírta az üdvözlő versét, amely – ha előadták volna – az előadás kontextusában egyértelműen Ferenc Józsefnek szólt. Ez alapján könnyű lenne levonni a következtetést: Arany verse a behódolás szempontjából lényegében nem jobb Lisznyainál. Csak az opera kontextusába helyezés miatt adhat okot az enyhébb megítélésre, hiszen kevésbé direkt a hódolás gesztusa, a szöveg sokkal metaforikusabb Lisznyaiénál, de éppen ez a kontextus adhat még nagyobb súlyt is Arany elhatározásának. Mivel az opera történeti darab volt, szent Erzsébetről szólt, Arany még azt sem tehette meg, hogy miként Lisznyai, császárnak nevezze az uralkodót, hiszen Ferenc József az volt, de II. Endre, azaz II. András nem.

Érdemes azonban a dolgok mélyére ásni – már amennyire lehetséges –, hiszen az Arany-kutatás azáltal, hogy megrémül e következtetés levonásától, elhárítja az alaposabb vizsgálatot és elhárítja azt a lehetőséget is, hogy *A walesi bárdok* költője felmenthető legyen a szolgálékúség vádjá alól. Szükséges tehát azt tisztázni, hogy tudta-e Arany, mire szolgál a rövid vers, és vajon valóban nyilvánosságra került-e az az 1857-es ünnepések alkalmával. Egyik kérdésre sem lehet egyértelmű és rövid választ adni.

Az *Erzsébet* című operát külön erre az alkalomra íratta Ráday Gedeon. Arany valószínűleg tudhatta, de legalábbis sejthette, hogy rövid versével a nem túl ügyes szövegíró, Czanyuga József librettóját kellett volna élvezhetőbb produkcióvá varázsolnia, az alkalomhoz illő színvonalat megadnia, mivel verse betétdalként a királyi pár köszöntésének a funkcióját szolgálta volna. Az egyik kérdés tehát módosul arra, hogy vajon mikorra vált világossá számára dalszövegének a kontextusa. Egressy Samu,⁹⁰ aki Arany barátjának, a színész Egressy Gábornak a nagybátyja volt,⁹¹ közvetített Ráday és Arany között. Az a

⁸⁹ KERESZTURY Dezső, *Arany János Kapcsos könyvéről* = ARANY János *Kapcsos könyve*, kísérő tanulmány KERESZTURY Dezső, Bp., 1982, I. n. KERESZTURY ezt szelídített formában – megfigyelve már, hogy ez a „lap annak a rettenetes vívódásnak emléke, amelybe a költőt az a nevezetes ünneplés sodorta” – Arany-monográfiájába is átvette (*Mindvégig*, Bp., 1990, 321).

⁹⁰ Egressy Samu közvetítő szerepére és leveleire a figyelmet felhívta és levelét az Arany kritikai kiadás levelezéskötetéből még megjelenése előtt a rendelkezésemre bocsátotta Korompay H. János. Köszönet érte.

⁹¹ A rokonsági fokra vonatkozóan vö. RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, Bp., 1911, 4.

levele, amelyben felkéri Aranyt a versírásra, nem egyértelműen nevezi meg azt, hogy milyen alkalommal adnák elő Arany dalszövegét. Ebben az 1857. február 21-én kelt levelében Egressy, miután megadta a határidőt (húsz nap) és a kért vers formai követelményét (három versszakos, tizenegy szótagos sorokból álló bordal), a kontextust is bemutatta: „A bor-dal egy öreg nemes által, ki arany menyegzőjét ünneplendi, fog énekeltetni 2-ik András korában, midőn a keresztes hadak vonultak át hazánkon, és ahol András leánya, a Thüringiai Gróf jegyese későbbi szent Erzsébet is jelen volt. Mint külön álló jelenetnek a különben sem közölhető szöveggel szükségtelen összhangzásban lenni. [...] Meg kell mégis jegyeznem: hogy mert e szövegben »haza« mindég a király előtt 1-ső helyen érintetik, ez a bordalra is szabályként áll. Tudom én jól, miszerint nem könnyű a feladás, annyival inkább, mert maga a Fejedelem előtt fog énekeltetni, de hát ki oldja meg más, ha Arany nem – mint Ráday mondá és én is érzem?!”⁹²

Látható: a levélben kéréket Arany betartotta, verse valóban három versszakos, tizenegy szótagos sorokból áll, és a *haza*, a versében a szótagszám miatt *homak* nevezve, valóban a *király* előtt áll, a kíváncsúnak és feltehetően a fontossági sorrendnek egyaránt megfelelően.

A másik kérdésre még nehezebb a biztos válasz találása. Voinovich Géza és feltehetően az ő nyomán Keresztury Dezső is a *Köszöntő-dal*ról írt soraikban arra céloznak, hogy Arany verse elhangzott 1857. május 6-án az *Erzsébet* opera ősbemutatóján. Mind a ketten észrevették azonban azt, hogy a bemutató előtt magyarul és németül is kiadott szövegkönyv nem tartalmazza Arany versét. Voinovich szerint a *Köszöntő-dal* „A II. felvonás végén lehetett beszöve, mikor az átvonuló keresztes vitézek lakomát ülnek a királyi udvarban. A Vasárnapi Újság kiemeli (1857. máj. 10.) a köszöntő dal hatását.”⁹³ Keresztury pedig már egyenesen így fogalmaz: „A Vasárnapi Újság 1857. május 10-én kiemelte Arany dalbetétjének nagy hatását.”⁹⁴ Keresztury Arany-monográfiájában még megfigyeli azt is, hogy a partitúra sem tartalmazta Arany versét, de addig nem jut el, hogy megvizsgálja azt, hogy vajon tényleg előadták-e. A *walesi bárdokról* készült legalaposabb, legfelkészültebb tanulmány is átveszi ezt a Vasárnapi Újság téves olvasatából származó és ellenőrzés nélkül hagyományozódó állítást. „Négy nap múlva a Vasárnapi Újság beszámolója ki is emelte Arany dalbetétjének a hatását, nagy közönségsikerét, a bordal azonban kimaradt az opera eredeti partitúrájából. Arany a maga rejtőzködő módján mégiscsak részt vett a fővárosi ünnepeken” – állítják a szerzők.⁹⁵ Ez alapján úgy néz ki, hogy az Arany-vers elhangzott az előadáson, amit az előadásról tudósítást megjelentető Vasárnapi Újság nyilvánosságra is hozott. Csakhogy a Vasárnapi Újság hivatkozott száma nem egészen azt írja, amit Voinovich, Keresztury és nyomukban a Maller–Masterman szerzőpáros olvasott ki belőle. Idézzük csak fel az előadásról írott beszámolót, amely – miután a császári pár ruházatát leírta (Ferenc József magyar uniformisban jelent meg) – az elő-

⁹² AJÖM, XVII, *Levelezése*, 3, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., 2004, 23.

⁹³ AJÖM, I, *Kisebb művei*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, 505.

⁹⁴ KERESZTURY Dezső, *Arany János Kapcsos könyvéről* = ARANY János *Kapcsos könyve*, kíséző tanulmány KERESZTURY Dezső, Bp., 1982, I. n.

⁹⁵ MALLER–MASTERMAN, *i. m.*, 275.

adásról így tudósít: „Ő Felségeik kegyes főhajtással fogadták a közönség lelkes üdvkiáltását s helyet foglalván, kezdődött az előadás; mely egy új, az ünnepélyre készült dalműből állott. Az előadásról itt nincs helyén szólnunk. A közönség azon tisztelgő hallgatással fogadta azt, melyet a magas vendégek személye iránti tisztelet és illem parancsol; de egyszer még hangos tapsokban és hosszas éljenben tört ki, a midőn egy ősz színész poharat emel és köszöntést mond: »Éljen a király és éljen a haza!« E szóra mint egy ajk, kiáltotta utána az éljent a közönség, s az Uralkodó kegyesen meghajtá magát, magas mosolyával tanusítva, hogy a királyt és hazát éltető hangokat szívébe fogadta.”⁹⁶

Az előadásról szóló tudósítás nem említi Arany nevét. Voinovich és a nyomában Keresztury csak az idézett sor – „Éljen a király és éljen a haza!” – alapján azonosíthatta az elhangzottakat Arany szövegével. Ez azonban nem pontosan így szerepel a *Köszöntő-dalban*, ott – mint látható volt – ehhez leginkább hasonló sorként az „Éljen a hon! éljen urunk, a király!” található. Voinovich Géza és Keresztury Dezső védekezhetne azzal, hogy a Vasárnapi Újság tudósítója valószínűleg emlékezetből idézte az elhangzottakat, és ezért nem lehet rajta számon kérni azt, hogy nem egészen pontosan írta le a szöveget. Az azonban gyanúra ad okot, hogy Czanyuga József (1816–1894) szövegkönyvében a Vasárnapi Újság idézetével pontosan megegyező sorra bukkanhatunk. „Éljen a király és éljen a haza”⁹⁷ – kiáltja a Mihály nevű szereplő, akit az akkor hatvanhét évesen feltehetően ősz hajú közismert színész, Udvarhelyi Miklós (1790–1864) játszott.

Ahogy Voinovich megfigyelte, a kiadott szövegkönyvben nem, ahogy Keresztury és a Maller–Masterman szerzőpáros megfigyelte, a partitúrában sem, sőt – folytatva és kiegészítve a szinte licitáló sort – az OSZK-ban található sűgőkönyvben sem található Arany verse. A sűgőpéldány alapján viszont látható az, hogy a Vasárnapi Újság által az előadásból idézett sor többször is elhangzott, nemcsak a szövegkönyv szerint jelzett helyen, hanem az előadás végén is jó párszor, szinte belesulykolva a közönség és a Vasárnapi Újság tudósítójának az emlékezetébe. A sűgőkönyv és a partitúra arról tanúskodik, hogy a *Hymnust* beleszólták az előadásba, de arról nem, hogy ezen kívül még Arany versével is kiegészítették volna Czanyuga szövegét. A *Hymnus* az Erkel Ferenc által megzenésített második felvonás második jelenete előtt hangzott el, ami mutathatja Erkel Ferenc bátorságát.⁹⁸ „Akkor még ezeket a dalokat [a *Hymnust* és a *Szózatot*] is a hazafiasság teljes értékű megnyilatkozásának tekintették, nem csak a »Kossuth-nótát«” – emlékezik vissza erre az időre Berzeviczy Albert.⁹⁹ Szabó G. Zoltán tanulmányának egy megfigyelése meg arra int, hogy a *Hymnus* előadásának gesztusa mögött rejtett nemzeti ösztökésintást vehessünk észre: „Nem nehéz elképzelni ezt a jelenetet, amikor a császári

⁹⁶ Vasárnapi Újság, 1857. máj 10., 19. sz., 159.

⁹⁷ CZANYUGA József, *Erzsébet*, Pest, 1857, 9.

⁹⁸ Vö.: „a szabadságharc bukása után Erkel Hymnusát betiltották, a zeneszerző azonban minden alkalmat felhasznál arra, hogy művét megszólaltassa, olykor a cenzúra éberségét is kijátszva, már 1850-ben is. 1857-ben már szabadabb szelek fújtak, de a Hymnus beillesztése egy királyi protokoll operába még ekkor is mérészségnek számított.” (NÉMETH Amadé, *A magyar opera a kezdetektől az Operaház megnyitásáig*, Bp., 1987, 104.)

⁹⁹ BERZEVICZY Albert, *Régi emlékek, 1853–1870*, Bp., 1907, 177.

pár kivételével szinte mindenki tudta, hogy minek a dallama csendül fel”.¹⁰⁰ A darab tehát a császári pár előtti hódolás funkciója mellett a hazafiúi érzelmekre is hatni kívánt. Ha a *Hymnus* előadását meg lehetett jelölni a partitúrában és a sugópéldányban, akkor Arany verse azért hiányzik, mert nem került előadásra. A válaszkísérletek előtt érdemes megfigyelni még azt is, hogy a Czanyuga szöveggönyvéből és a sugókönyvből idézett sor nem felelt meg az Egressy Samu által Arany felé közvetített kíváncsalomnak, ugyanis a kívánt sorrenddel ellentétesen itt a király került előre és a haza a második helyre. Az eredeti szándékhoz képest tehát a szöveg módosításával kell számolni.

Visszatérve a feltett kérdésre, látható: Arany neve és *Köszöntő-dala* sem a Vasárnapi Újságban, sem más korabeli lapban, sem az előadás szöveggönyvében, de még a sugókönyvében és partitúrájában sem fordult elő, szinte biztos, hogy azért, mert versét nem adták elő az 1857. május 6-ai protokoll előadáson, és valószínűleg később sem.

Arany János nem is részesült a jutalomból. Lisznyai ötven aranyat kapott üdvözlő verséért. Ez azonban nem került nyilvánosságra, csak Angyal Dávid későbbi levéltári kutatásaiból ismerhető a pontos összeg,¹⁰¹ a kortársak csak sejtették, hogy ebből telhetett Lisznyainak mulatozásaira. Az viszont közismert volt, hogy az *Erzsébet* című opera szerzői sem maradtak ki a jutalmazásból. A Hölgyfutár ugyanis beszámolt róla: „Tegnap délbén Erkel Ferencznek, Doppler Ferencznek és Doppler Károlynak mint az *Erzsébet* című ünnepi dalmű zeneszerzőinek, és Czanyuga Józsefnek a dalmű-szövegírójának, Ráday Gedeon gróf, a nemzeti színház intendánsa, a legmagasabb megbízás következtében, a két elsőnek értékes gyémánt gyűrűket, a két utolsónak pedig megfelelő pénzjutalmakat kézbesített”.¹⁰² Ha Arany részt vett volna a produkcióban egy dal erejéig is, akkor az ő neve sem maradhatott volna ki a jutalmazottak, de legalább a megemlítettek közül.

A kérdések tehát szaporodtak: Vajon mi lehetett az oka annak, hogy nem adták elő a *Köszöntő-dalt*? Valamint mi lett a sorsa a versnek, hiszen tudjuk, hogy Arany elküldte a szöveget Ráday Gedeonnak?¹⁰³ Mi történt a 1857. április 23-a (annak a levélnek az időpontja, amiből tudjuk, hogy Ráday Gedeon megkapta Arany versét) és május 6-a (az *Erzsébet* című darab ősbemutatója) közötti időszakban? Ha Ráday megkapta, miért nem került bemutatásra, miért nem hangzott el a *Köszöntő-dal*? Megzenésítették-e? Ha igen, akkor ki, és hol lappang a kotta? Ki énekelte volna az operában, ha előadták volna? Lehetséges-e, hogy már egy meglevő zenéhez kellett a szöveg, ezért szerepelt a kikötésben a szótagszám?

Nemcsak az opera ősbemutatóján, de valószínűleg az utána következő további ünnepelés alkalmával sem adták elő Arany bordalát. Egressy Gábor hat nappal az opera bemutatója után, május 12-én írta nagybátyjának, Egressy Samunak, hogy „Füredit [Füredi Mihály (1816–1869)] figyelmeztettem jó eleve, hogy az Arany-féle nótát ma dalolja el a női

¹⁰⁰ SZABÓ G. Zoltán, *Fontosabb adatok, események a Hymnus legitimációjának történetében = A XLX. század vonzásában*, szerk. KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, 2001, 201.

¹⁰¹ Vö. SZILÁGYI Márton, *i. m.*, 91.

¹⁰² Hölgyfutár, 1857. máj. 14.

¹⁰³ Erről Egressy Sámuel Arany Jánosnak küldött, 1857. április 23-án kelt leveléből lehet tudni. Egressy mint „közbenjáró” közvetített és levelében nyugtázta a kapott „becses küldemény”-t.

egylet hangversenyében; meg is ígérte, bár azt mondja, hogy már elfeledte, s újra kell tanulnia. Dopplert is megkértem, hogy menjen el hozzá, – el is ment, próbálnak is; és ma még sem látom ott a programmon: még nem tudom miért. Talán a rendőrség szóllott bele, (minthogy a Császárné is jelen lesz) a szöveg miatt.”¹⁰⁴ Egressy Gábor leveléből nem derül ki egyértelműen, hogy melyik megzenésített Arany-versre gondol. *A bujdosó*-ról van-e szó vajon, amelyet Hollósy Kornélia számára írt Arany (Egressy Samu 1857. április 23-ai, Aranynak írt levelében említi az énekesnő nevét és női hangra való dalszöveget kér), vagy a *Köszöntő-dalt*ról, amelynek a kísérőzenéje – bordal lévén – férfihangra kellett hogy íródjon. Mind a két dalszöveg szóba kerülhet és Füredi említése miatt mind a két kísérőzene (amennyiben a *Köszöntő-dal*nak volt ilyen) hangfekvésének átalakításával kell számolni, Füredi azonban nem szerepelt az *Erzsébet* ősbemutatójának színlapján). Valószínű tehát, hogy egy korábbi Arany-versről van szó, hiszen ugyanabban a február 21-ei levélben, amelyben Egressy Samu Aranytól kérte a *Köszöntő-dalt*, köszönte meg „a nemsokára Füredi által énekelendő népdalait”. Az Egressy Gábor-levél – függetlenül tehát attól, hogy melyik Arany-versről is van szó – tanúskodik a cenzúra működéséről, a császári pár előtt előadott művek fokozott felügyeletéről.

Arra sincs egyértelmű válasz, hogy miért nem adták elő Arany dalszövegét az opera ősbemutatóján, hiszen nem maradt fenn más Egressy Gábor-levél – mint ahogy Arany- és Egressy Samu-levél sem –, megadva a biztos választ.

A magyarázat keresésekor tehát csak találgatásokra lehet hagyatkozni, és a válasz, elmentésben az eddig felsorolt tényekkel, csak hipotetikus lehet, hiszen a továbbiakban már nem támaszkodhatunk forrásokra. Annyi tudható még, hogy Arany igazat írt, amikor Tompának arról számolt be 1857. június 26-án keltezett levelében, hogy „Engem is felszólított az a jó úr, aranyokat ígérve sokat, sokat, de én legjobb akarat mellett sem tettem meg, beteges állapotom miatt”,¹⁰⁵ és amikor azt írta a Lisznyainak adott honoráriumról, hogy „Előbb nekem voltak ígérve azon aranyak. De én beteg voltam. Sajnálom.”¹⁰⁶ E kijelentés igazságát bizonyítja egy – Korompay H. János kutatásai nyomán előkerült – levél, amelyben Arany Nádaskay Lajosnak írva 1857. április 3-án elutasítja a köszöntő dal írására felszólító kérést.¹⁰⁷

Tompának írva tehát csak a hivatalos lap általi felkérésre gondolt és a Ráday-féle felkérést nem tartotta ide tartozónak, mivel a darab csak az ősbemutató alkalmával kerülhetett Ferenc Józsefet köszöntő kontextusba, a későbbi előadásai, amelyeken a császári pár nem vett részt, már nem rendelkeztek ilyen mellékjelentéssel. Valószínűleg Arany az

¹⁰⁴ Egressy Gábor Egressy Samunak, 1857. máj. 12., OSZK Levelestár.

¹⁰⁵ Arany János levele Tompához, 1857. jún. 26. = *AJÖM*, XVII, *Levelezése*, 3, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., 2004, 72.

¹⁰⁶ Arany János levele Tompához, 1857. aug. 4. = *Uo.*, 92.

¹⁰⁷ „Vettem becses felszólítását, de nem vagyok oly állapotban, hogy annak eleget tehessek. Physicai bajom, mely a lélekre tompítólag, a kedélyekre leverőleg hat, amelyben évek óta sinlődöm, akadályoz a munkában. Hivatkozom az összes szépirodalmi lapokra s egyéb folyóiratokra, melyek, jóllehet szüntelenül sürgetnek, egy év óta alig közöltek tőlem valamit, s ha igen, az is valamely régebbi töredék volt. Így hát nem én vagyok az oka, ha rokkant Pegazusommal nem jelenhetek meg a fényes tisztelgésnél: lesznek mások, fiatalabbak, kik azt a helyet díszesebben betöltik mint én.” *Uo.*, 46.

operába írt dalbetét írására szólító felkérést azért nem utasította el rögtön, mert jóval áttételesebben lehetett volna csak benne az üdvözlés gesztusát észrevenni és értékelni.

Lássuk tehát a hipotéziseket. Az első lehetséges válasz szerint Arany a Ráday Gedeonnak elküldött vers közlésére, pontosabban az előadására vonatkozó szándékát később visszavonhatta, lehetséges, hogy akkor, amikor egyértelmű lett a számára, hogy a készülő operát milyen alkalomra készítetik, illetve az Egressy Gábor által említett hangverseny ki előtt lesz előadva. A Nemzeti Színházban előadott magyar opera terve, és vele a császári pár látogatásának kihasználása az épület felújítására, a színház fellendítésére kedves ötlet lehetett Arany számára. Podmaniczky Frigyes állapította meg a Nemzetiről, erre az időszakra gondolva, hogy ez „egyedül még létező magyar szellemi intézetünk”.¹⁰⁸ Feltételezhető, hogy Arany, miután megírta és elküldte a verset, jött rá arra, hogy az *Erzsébet* című opera milyen kontextusba lesz ágyazva, vagyis hogy Egressy Samu levelében a „Fejedelem” szó kire céloz pontosan. Lehet, hogy kezdetben, a vers megírásáig és elküldéséig az új opera bemutatójának csak az egyik vonatkozására figyelt. Arra, hogy az új reprezentatív mű a Nemzeti Színházban előadott új magyar nyelvű operaként a *Bánk bán* pótléka lesz, tehát a hazafias állásfoglalás, a hazafiúi érdek az elsődleges, amely az üdvözlés köntösében fog elrejtőzni, és nem arra, hogy verse hódoló költeményként Ferenc József és felesége magyarországi látogatásának alkalmával lényegében a császári párt köszöntő versként lesz előadva. Amikor ez utóbbi összefüggés felerősödését észlelte az első összefüggés rovására, akkor – bár erre utaló levele nem maradt fenn – gyorsan visszavonta, megtiltotta a vers és neve bárminemű nyilvánosságra hozását.

Nem lehet kihagyni azt a motívumot e hipotézis építésének a során, hogy Arany annak a Hollósy Kornéliának, aki az *Erzsébet* címszerepét énekelte, egy verset írt 1857 májusában¹⁰⁹ (*Hollósy Kornéliának*). Lehetséges, hogy ezzel kívánta kibékíteni az elmaradt üdvözlő vers miatt búslakodó énekesnőt, aki ekkoriban ünnepelte harmincadik születésnapját, amelyet a kor költői lelkesen ünnepeltek, nemcsak művészi kvalitásaiért, hanem honleányi érzelmeiért is. Arany *Köszöntő-dala* tehát talán inkább a címszereplőnek, Hollósy Kornéliának volt szánva eredetileg, és nem Ferenc József feleségének.

Lehetséges az is, hogy nem Arany vonta vissza, hanem a cenzúra nem engedte előadni a verset. Egressy Samu felkérő levele túlbonyolított, hiszen három versszak megírása egy Arany formátumú költőnek nem lehetett túl nehéz teher. Miért hangsúlyozta akkor hát Egressy Samu annyira, hogy jól tudja, nem könnyű a „feladás”. A feladat valószínűleg a kényes egyensúly megtartása miatt volt nehéz. Arany tehát azt vállalta, hogy – mint Erkel, aki beleillesztette az operába a *Hymnust* – eleget tesz a kérésnek, de egyben a levélben a „haza” és a „király” szavak sorrendjére vonatkozó instrukcióban óvatosan elrejtett kíváncsolomnak is megfelel, azaz a „haza minden előtt” érdekét is kinyilvánítja. Ennek érdekében ő egy Petőfire utaló, 1848. március 15-re emlékeztető sort szőtt bele a versébe. A *Köszöntő-dal* második versszakának a kezdete, a „Harcra magyar!” ugyanis a *Nem-*

¹⁰⁸ PODMANICZKY Frigyes, *Naplótöredékek, 1824–1887*, III, 1850–1875, Bp., 1888, 27.

¹⁰⁹ A *Kapcsos könyv* facsimile kiadásában látható, hogy Arany csak „1857 május”-sal jelezte a keletkezés időpontját. Nem tudható, hogy miért – Voinovich Géza nem fűz magyarázatot hozzá –, ez a kritikai kiadás szövegközlésében már 1857. május 1-re módosult.

zeti dal kezdetére, a „Talpra magyar”-ra utal, és ez az egész második versszakot mozgósító és ellenálló szöveggé lényegíti át. Ekként lopta be Arany a köszöntésbe az 1848-ra való utalást és az ellenálló szellemet, amire a darab témája és egyik szereplője is bátoríthatta: a már említett Udvarhelyi Miklós jutalomjátékának köszönhetette a *Bánk bán* a színpadi sikereinek indulását,¹¹⁰ ő volt az az első színész, akinek hajdanán a vele „szorosabb baráti viszony”-ban álló Katona József felolvasta a darabját,¹¹¹ az 1848. március 15-én megszakított *Bánk bán*-előadáson pedig Udvarhelyi megszokott szerepében, Mikhál bánként szerepelt a színlapon. Arany tehát sokkal színvonalasabban, mondhatni intellektuálisabban oldotta meg a kettős feladatot, mint Lisznai, akinek üdvözlő versében, a huszonnyolcadik sorban elrejtve szintén megjelent a „szép tavaszi napok” említése.

A cenzúra háttérműködésére utal az, hogy Czanyuga megjelent szövegében nem a korábban megkívánt sorrendben fordult elő a *haza* és a *király* szó, hanem fordítva, és Egressy Gábor levelében a rendőrségre való utalás is ezt valószínűsíti. Lehetséges, hogy Arany kötötte magát a karóhoz és nem volt hajlandó átírni versét, ragaszkodva ahhoz, hogy vagy így, vagy sehogy.

Mindenesetre a *Köszöntő-dal* szövegét Arany csak jóval később jelentette meg először, négy évvel *A walesi bárdok* első megjelenése után. Az 1867 augusztusában napvilágot látott hatkötetes gyűjteményes kiadásba illesztette bele, amikor már senki sem gondolt a vers létrejöttének körülményeire. A *Kapcsos könyv*be írt szerzői kommentár nélkül ki is gondolt volna arra, hogy aktualizálja a szöveget. Ha valaki mégis így akarta volna olvasni, akkor pedig már nyugodtan Ferenc Józsefre is lehetett érteni az „Éljen a hon! éljen urunk, a király!” sorát. Ferenc József magyar királlyá koronázása (1867. június 8.) után ez már nem háborította a nemzeti érzelmeket.

Az először 1857. május 6-án előadott *Erzsébet* a szabadságharc után először csak 1858. március 10-én, erősen megcsonkított szöveggel előadott *Bánk bán*ra való utalásként hatott, amelynek legemlékezetesebb előadása 1848. március 15-ének az estéjén volt. A kor tudatában valószínűleg a *Bánk bán* pótlását, jelzését jelenthette, Katona darabjának szimulakrumául, rá tett erős utalásul szolgált, amelyet a *Hymnus* előadása is az osztrákokkal szembeni nemzeti konszenzusos szövegértés irányába terelt. Az, hogy az Erkel Ferenc által megzenésített, Egressy Béni által átdolgozott szöveggényű operát, a *Bánk bánt*, négy évvel később, 1861. március 9-én mutatták be először, szintén a két darabnak a kor felfogásában feltehetően kialakult összekapcsolását mutathatja. Németh Amadé meg is figyelte a két opera közötti kapcsolatot, amikor megállapította az *Erzsébet* második felvonásának zenéjéről szólva, hogy Erkel „talán még sohasem írt ilyen bensőséges kórusokat, ilyen kifejező dallamokat és monumentális együtteseket. Talán azért lehetett ez így, mert már a *Bánk bán* bűvöletében élt.”¹¹² Az *Erzsébet* című opera ugyanis Árpád-házi Szent Erzsébetről szól, II. András és Gertrudis lányáról. A *Bánk bán* tárgya: az

¹¹⁰ Fennmaradt színlappal bizonyíthatóan ez az 1833. febr. 15-ei volt az első előadása a darabnak (vö. KATONA József, *Bánk bán*, s. a. r. OROSZ László, Bp., 1983, 516).

¹¹¹ *Uo.*, 332.

¹¹² NÉMETH Amadé, *Erkel Ferenc és az Erzsébet-opera II. felvonása = Erkel Ferencről és koráról*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., 1995, 134.

idegen érdeket szolgáló zsarnok királyné és az ellene lázadó magyar főúr témája ekkor aktuálisabb volt még, mint az *Erzsébet* témája: a Szent Erzsébet és Ferenc József felesége közötti párhuzam felmutatása, a hódolat e különös jelzése, a Sissi-kultusz nyitánya. Az *Erzsébet* című darab mind a két vonatkozási kört egyaránt megidézte. Figyelmeztetett áttételesen a zsarnokság jelenlétére, mintegy aktualizálta a történeti darabnak a *Bánk bán*hoz való asszociatív kapcsolatát, és egyben a hódolatát fejezte ki a császári pár irányában, de úgy, hogy nem Ferenc Józsefet, hanem – ahogy Lisznai a versében is tette – a feleségét helyezte a középpontba.

A Lisznait és Aranyt szembeállító irodalomtörténet-írás, amely a nagy költőnek járó tisztelet miatt nem volt hajlandó tudomást venni Arany *Köszöntő-daláról*, tehát lényegében nem tévedett, hiszen Arany verse nem szerepelt az ünnepségek alkalmával, Arany neve nem került ezzel kapcsolatban nyilvánosságra. A két állásfoglalás összevetésekor a továbbiakban csak a túlzott sarkításról kell elfeledkezni, a polarizáló élt kell tompábbá tenni, vagyis észre kell venni Arany állásfoglalása mögött, ahogy a Lisznaié és az operát íróké és íratóké mögött is, hogy a nemzeti érzelmek és az érdekek között egyensúlyoztak. A kötelességteljesítés mögött a valódi érzelem óvatos és rejtett, csak az összefüggések feltérképezésével kimutatható jelenléte lapult, a hódolás mögött pedig a nemzeti konszenzus összekacsintása, és benne a nemzeti egység, az összetartozás felismerése jelent meg.